

ความนำ*

พระคัมภีร์วรโยคसार เป็นตำราว่าด้วยองค์แห่งแพทย์ ๓๐ ประการ คุณลักษณะของแพทย์ที่ดี ลักษณะผู้ป่วย นิमित โรค การรักษาโรค การเก็บสมุนไพร และท้ายสุดว่าด้วยอาหารที่มีคุณค่าทางโภชนาการ

พระคัมภีร์วรโยคसार ปรากฏหลักฐานครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๓ ใน “พระคัมภีร์เวชศาสตร์สงเคราะห์” ซึ่งรวบรวมขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทว่าเมื่อพิจารณาตามบานแพนกเดิมจะเห็นได้ว่าเป็นตำราเก่าที่มีมานานแล้ว แต่เพิ่งมารวบรวมขึ้นเป็นหลักฐาน เนื้อหาตอนต้นเรื่องออกนาม “อมรเสกมหาอำมาตย์” เสนาบดีแห่งลังกาทวิปเป็นผู้แต่ง**พระคัมภีร์วรโยคसार** ดังปรากฏในพระคัมภีร์ว่า

... อันว่าข้า(อมรเสกhammajao นาม) ชื่อว่าอมรเสกมหาอำมาตย์
(เป็นชื่อของเสนาบดีกรุงลังกาผู้หนึ่งซึ่งเป็นผู้แต่งตำรานี้) (นัตวา) ขอถวาย
นมัสการโดยเคารพด้วยกายวาจาและมโนทวาร (มุนินท์จรณ) ซึ่งพระบาท
สมเด็จพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐกว่านักปราชญ์ทั้งหลาย (ติภเวกเสฏฺฐัจ)
ผู้ประเสริฐแต่พระองค์เดียวใน ๓ ภพ (วัฑฺฒามิ) จักกล่าว (อิทํ สํครห์)
ซึ่งคัมภีร์นี้ (วรโยคสาร) ชื่อวรโยคสาร...

พระคัมภีร์วรโยคसार เป็นตำราการแพทย์แผนไทยที่แสดงให้เห็นชัดเจนว่า ปรารถนาในการรักษาโรคและทฤษฎีการแพทย์แผนไทยนั้นส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพล

* ผู้เรียบเรียงคือ รองศาสตราจารย์ประทีป ชุมพล คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

มาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาหรือพระไตรปิฎก และที่เรียกการรักษาว่า “ติกิจนาวิธี” แปลเอาความว่า “วิธีการรักษาโรคตามแนวพระพุทธศาสนา” (ติกิจนา แปลว่า การเยียวยา การรักษา การบำบัดโรค หรือเวชกรรม) ซึ่งปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับการวินิจฉัย รักษาโรคโดยใช้ยาสมุนไพร และการรักษาโรคแบบต่างๆ ในพระวินัยปิฎกภาคที่ ๒ เรื่อง “เภสัชชขันธกะ” และในขุททกนิกาย บทที่ว่าด้วย “พรรณनावังดิสาร” ซึ่งให้รายละเอียดเกี่ยวกับอวัยวะในร่างกายไว้อย่างละเอียดลออ

สำหรับติกิจนา (การรักษาโรค) ในพระคัมภีร์วรโยคสารกล่าวว่า

...ว่าด้วยโรค ๕๗๒ จำพวก ว่าด้วยวิธี ๘ ว่าด้วยสัพพสาธาธนะ ว่าด้วยสรรพคุณผูก ๒ อันว่าแพทย์ผู้ฉลาดเมื่อปรารภภิกษุศีลปสาทรตั้งนี้ บัดนี้จะสำแดงซึ่งปฏิการแห่งโรค ๕๗๒ จำพวก โรควิธี ๔๘ คือ ภิสังค ลักษณะวิธี ๑ ทรพคณติกิจนา ๑ อันนะปานะติกิจนา ๑ ปฏิสนธิกรรม ปสวปกุมารติกิจนา ๑ สีโรโรคติกิจนา ๑ อภิสันธะติกิจนา ๑ อักขิโรคติกิจนา ๑ ฆานะโรคติกิจนา ๑ มุขโรคติกิจนา ๑ ชระโรคติกิจนา ๑ รัตตะปิตตะติกิจนา ๑ ขยะโรคติกิจนา ๑ ทิกาสาปัณฺญจากาเสยะ สระระเภทติกิจนา ๑ เสลขมาโรคติกิจนา ๑ ฉัททตติณฺณอรุจติติกิจนา ๑ หะโทคติกิจนา ๑ อามอัคณิติกิจนา ๑ วิทราติกิจนา ๑ กุมฺมฐติกิจนา ๑ คูลุมาทิกิมิโรคติกิจนา ๑ อุทระติกิจนา ๑ ประเมหะติกิจนา ๑ อุปทังสติกิจนา ๑ พะละวฺภูตติกิจนา ๑ ภาคันธะระติกิจนา ๑ อูราอัตตะติกิจนา ๑ กามิลาปณฺฑโรคติกิจนา ๑ โสปะสีปะทะเอกังสาติกิจนา ๑ ขสุททโรคะณะภาคันธะระติกิจนา ๑ อิตริโรคติกิจนา ๑ สามัญยวิธติกิจนา ๑ อัญญกรรมวิธี ๑ สลยวิธิสระวิธี ๑ สุทริวิธี ๑ ประติวิสะวิธิสะวิธอันเดียวกัน ๑ ระสายะนะวิธวิเวญฺชิกะระณะวิธิสองวิธีนี้เป็นติกิจนาอันเดียวกัน ๑ เปนติกิจนา ๔๘ ดังนี้...

ในด้านการโภชนาการขั้นพื้นฐาน พระคัมภีร์วรโยคสาร กล่าวว่า

...ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ จะเลี้ยงชีวิตด้วยอาหาร สิ่งอื่นนอกกว่าเข้าน้ำนี้หามิได้...

ดังนั้นบทนี้จึงว่าด้วย “อันนะปานะติกิจนาวิธี” ซึ่งมีเนื้อหากล่าวถึงพืชพันธุ์ ัญญาหารพื้นฐาน ได้แก่ ข้าวและถั่ว ซึ่งเป็นทั้งอาหารและเป็นยา นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงตัวยาสมุนไพรที่นำมารักษาโรคทั่ว ๆ ไปด้วย

สำหรับผู้ที่มีอาชีพทางแพทย์นั้น พระคัมภีร์วรโยคสาร ได้สรุปลักษณะไว้อย่างสั้น ๆ ว่า

...อันว่าแพทย์ผู้ใดกอบด้วยคุณลักษณะ ๔ ประการ ว่าคือได้เรียนรู้
ชำนาญในแพทย์มามาก ๑ มีปัญญาฉลาดรู้ชัดเจนในคณะโรค ๑ ได้เคย
รักษาโรคด้วยยาเคยใช้มาแต่โบราณ ๑ มีจิตรมิได้โลภในอาภิส มีแต่
เมตตากรุณาแก่สัตว์ ๑ แพทย์ผู้นั้นได้ชื่อว่าภิสกุตตมแพทย์แล...

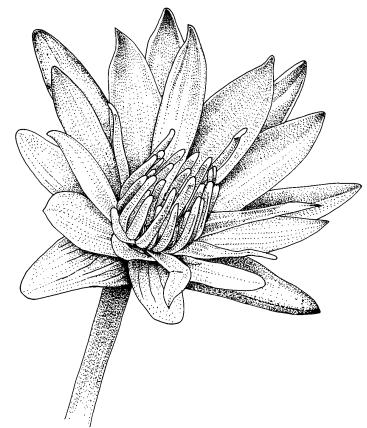
พระคัมภีร์วโรคसार นำมาตีพิมพ์เป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๓๒ รวมกับ
ตำราแพทย์แผนไทยเล่มอื่นๆ รวมเรียกว่า “แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์” และต่อมาได้
จัดพิมพ์ขึ้นเผยแพร่อีกหลายครั้ง ทั้งโดยราชการและเอกชน

พระคัมภีร์วรโยคสาร*

นัตวา มุณินทจรณํ ติกเวกเสฏฺฐํ สัตถาสุตฺตวิวิธํ
 สุกสันตตันโต อตฺถกาสีชชกุสเลน สมุทฺยตตฺถํ วักขามิ
 สํครหมิทํ วรโยคสารํ เปล (อหํ) อันว่าข้า (อมรเสกมหา
 มัจโจ นาม) ชื่อว่า อมรเสกมหาอำมาตย์ (เป็นชื่อของเสนาบดี
 กรุงลังกาผู้หนึ่งซึ่งเป็นผู้แต่งตำรานี้) (นัตวา) ขอถวายนมัสการ
 โดยเคารพ ด้วยกาย วาจาแลมโนทวาร (มุณินทจรณํ) ซึ่ง
 พระบาทแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐกว่านักปราชญ์ทั้งหลาย
 (ติกเวกเสฏฺฐํ) ผู้ประเสริฐแต่พระองค์เดียวใน ๓ ภพ (วักขามิ)
 จักกล่าว (อิทํ สํครหํ) ซึ่งคัมภีร์นี้ (วรโยคสารํ) ชื่อวรโยคสาร
 (อตฺถกาสีชชกุสเลน สมุทฺยตตฺถํ) มีเนื้อความอันนักปราชญ์
 ผู้ฉลาดในอธิบายแห่งกรรม แห่งแพทย์ยกออกมาด้วยดี (สัตถา
 สุตฺตวิวิธํ สุกสันตตันโต) แต่ศิลปศาสตร์อันประกอบด้วยรสอันดีมี
 ประการเป็นอันมาก อันนักปราชญ์กล่าวไว้โดยพิเศษ (ทูตลักษณะ
 ในมิตตมังคลาวปนมริสฺสกํ อาโรคฺยวิปริตฺถกาสีชเต ภิสฺสขมาตุระ
 ปริจาริกสัปปัตติ วยาริปรักิริตสมานะ เทสกะกาละวาโยเทหะ
 สัตถวาสาติมกัลลัษณัม ระสะโทสาวสภาวณฺจ สรวโทสสมุตถาวณฺ
 ตะเถวะโทสะสมนํ ตริวิธํ วยาริลันขณฺม อามาณิพละมาทานํ
 นิทานํ ปุรวเหตุจะ ตริสธางคานิภิสชาทฤษฏราวะกรมสมัจจะเรตฺ)

ดอกบัวเผื่อน

* ดันฉบับเขียนว่า ตำรายาลังกาชื่อ
 ว่า “วรโยคสาร” และ
 ที่สารบัญ เขียนว่า พระ
 คัมภีร์วรโยคสาร

พญามือเหล็ก

อันว่าองค์แห่งแพทย์มี ๓๐ ประการ คือ ทูตลักษณะ ๑ เนมิตรลักษณะ ๑ องคลักษณะ ๑ สุนิณลักษณะ ๑ อริจลักษณะ ๑ อาโรคยลักษณะ ๑ วิปริตลักษณะ ๑ ภิสังคัมปัตติลักษณะ ๑ ไภสัชชสัมปัตติลักษณะ ๑ อาตุรสัมปัตติลักษณะ ๑ ปริจาริกสัมปัตติลักษณะ ๑ วยาลิลักษณะ ๑ ประกฤตลักษณะ ๑ ฐานคตวยาลิลักษณะ ๑ เทสคุณลักษณะ ๑ กาลคุณลักษณะ ๑ วยะลักษณะ ๑ เทหะลักษณะ ๑ สัตวลักษณะ ๑ สาทมิกลักษณะ ๑ รสลักษณะ ๑ โทสวภาวลักษณะ ๑ สรรพโทโสธ ภาวลักษณะ ๑ โทสสมณะลักษณะ ๑ ตรวิธวยาลิลักษณะ ๓ อามาคนิพละลักษณะ ๑ อาทานะลักษณะ ๑ นิทานะลักษณะ ๑ บุรพเหตุลักษณะ ๑ เปน ๓๐ ประการ แพทย์ผู้รู้ลักษณะดังนี้แล้ว ฟังประพฤติซึ่งเวชกรรมเกิด อันว่าแพทย์ผู้ใดกอบด้วยคุณลักษณะ ๔ ประการ ว่าคือได้เรียนรู้ชำนาญในคัมภีร์แพทย์มามาก ๑ มีปัญญาฉลาดรู้ชัดเจนในคณะโรค ๑ ได้เคยรักษาโรคด้วยยาเคยใช้มาแต่โบราณ ๑ มีจิตรมิได้โลภในอามิส มีแต่เมตตากรุณาแก่สัตว์ ๑ แพทย์ผู้นั้นได้ชื่อว่าภิสกุตตมแพทย์แล บัดนี้จักอธิบายในองค์แห่งแพทย์ ๓๐ ประการ คือ

(๑) ในทูตลักษณะนั้น ฟังให้แพทย์พิจารณาดู ซึ่งบุคคลผู้เป็นทูตมาหาตนเพื่อจะให้ไปรักษาโรคนั้น ถ้าเป็นหิณะชาติก็ดี มีอวัยวะอันพิการก็ดี มุ่นมวดยผมเป็นชฎาอย่างโยคีก็ดี ถือบ่วงถือไม้ถือเครื่องศาสตราวุธมาก็ดี นุ่งห่มผ้าดำแดงเก๋ล้วนมาก็ดี ถ้ามีดั่งนั้นถือผ้าดำแดงเก๋มาก็ดี มาแล้วเจรจาคำเพนอับประมวงคลก็ดี เอามือลูบท้องก็ดี เอามือสีกันก็ดี มีกายอันทาน้ำมันมากก็ดี เป็นคนนักเลงหญิงเป็นต้นก็ดี คนเป็นกระเทยเป็นอ่างหูหนวกก็ดี มามือเปล่าๆ ก็ดี ลักษณะคนไข้ผู้มาหาหมอดังนี้ เป็นลักษณะอันชั่วร้าย ให้หมอพึงรู้ว่าใช้นั้นหนักจะรักษามีได้เลย

(จบทูตลักษณะ)

(๒) ในเนมิตรลักษณะนั้น อธิบายว่า หมอเมื่อออกจากเรือนไปเพื่อจะรักษาใช้นั้น ถ้าได้เห็นผู้หญิงสาวเดินมาก็ดี เห็นวัว

กิติ เห็นสังข์กิติ กลองกิติ **ทะธีกิติ** เห็น**มะธุระ**ผลกิติ ดอกไม้มีสีขาว เหลืองกิติ เห็นไฟกำลังลุกเป็นเปลวกิติ เห็นคงคา กิติ เห็นช้าง ม้าแลวตัวผู้กิติ เห็นหมอน้ำอันเต็มเปี่ยมกิติ เห็นธงกิติ เสวตรจักรกิติ เห็นคนถมดินกิติ ปราบที่ให้เสมอกิติ เห็นฝนตกกิติ เห็นคนถืออาหารอันสะอาดมากกิติ ได้ฟังคน**สังวัทธ** ยายมนต์กิติ เห็นหญิงคนชู้กิติ เห็นคนถือก้อนเนื้อสดกิติ ได้ฟังถ้อยคำอันไพเราะกิติ ถ้านิมิตรเป็นต้นดังนี้ ปรากฏแก่หมอ ให้พึงรู้ว่าเปนนิมิตรดี

(จบนิมิตรลักษณะ)

(๓) ในองคลักษณ์นั้นเมื่อมีความว่า เมื่อหมอไปถึง คนไข้แล้ว ให้ไปยืนอยู่ตรงหน้าคนไข้ แล้วให้เสกด้วยมนต์นี้ โอมนะมะอิงคินิตกรณ ฌมังทะสิทธิเอสวาหะ ครั้นเสกแล้ว ให้พิจารณา ดูว่าคนไข่นั้นจะลบลำจับต้องอวัยวะอันใด ถ้าลบลำที่ข้อเท้ากำหนด ๖ เดือนจะตาย ถ้าลบลำแก้มกำหนด ๓ เดือนจะตาย ถ้าลบลำหน้าผากกำหนดเดือนครึ่งจะตาย ถ้าลบลำคิ้ว ๙ วันจะตาย ถ้าลบลำหู ๗ วันจะตาย ถ้าลบลำตา ๕ วันจะตาย ถ้าลบลำจมูก ๓ วันจะตาย ถ้าลบลำลิ้นจะตายในวันนั้น ถ้าแพทย์เห็นอาการดังนี้แล้ว ให้กลับไปเสียเถิด

(จบองคลักษณ์)

(๔) ในสุบินลักษณะนั้น เมื่อมีความว่าให้คนไข้กิติ ญาติและผู้พยาบาลกิติ ชำระตัวให้บริสุทธิ์แล้วเอาดอกไม้รูปเทียน บูชาเทวดา แล้วขอให้นิมิตรฝันให้รู้จักร้ายแลดี ถ้าฝันว่าเปรตกิติ บรรพชิตกิติ มาสรว่มกอดเข้าไว้ อื่นฝันว่าได้น้ำผึ้งแลน้ำมันงา กิติ ฝันว่าได้ฟังถ้อยคำที่หยาบชู้กิติ ฝันเห็นคนทาเปือกตมแล้ว ฟ้อนรำกิติ ฝันว่าตกในเปือกตมกิติ ฝันเห็นคนขี่สุกรขี่กระบือขี่อุฐ แลพาไปทางทิศ**ทักษิณ**กิติ ฝันว่าได้นั่งห่มผ้าแดงผ้าดำกิติ ฝันว่า พบคนมีผมรุงรังกิติ ฝันว่าเห็นคนจูงมือหญิงเดินไปทิศ**ทักษิณ**กิติ ฝันเห็นภูเขาทะเลายกิติ ฝันเห็นดวงจันทร์ อาทิตย แลดวงดาว ตกลงกิติ ฝันเห็นเขามัดกิติ ฝันว่าแพ่ความเขากิติ ฝันว่าได้

พญาขอ

ทะธ	(ทะธ) หมายถึง นมสั้ม คือ นมที่ขึ้นฝ้าแปรสภาพเป็น นมเปรี้ยวอยู่ในจำพวก เบญจโครส (นมโค ๕ อย่าง คือ นมสด นมสั้ม เนยใส เนยข้น และเปรี้ยว)
มะธุระ	(มะธุระ) อ้อยแดง
สังวัทธยาย	(สังวัธยาย) ท่องบ่น อ่านดังๆ เพื่อให้จำได้
ทักษิณ	ทิศใต้

พนมสวรรค์

เห็นกาเปนต์นกดี ผันว่าขึ้นบนจอมปลวกแลต้นไม้มีหนามก็ดี
ผันว่าได้ผ้าดำก็ดี ผันว่าได้เท่าไฟแลเมล็ดฝ้ายก็ดี ผันว่าได้
เข้าสู่กลไต้เลนก็ดี ลักษณะสุมินเปนต์ดังกล่าวมานี้ เปนนิมิตร
อันร้าย ถ้าคนดีผันจะเปนไข้ คนไข้ผันจะตาย

ถ้าผันเห็นพระจันทร์แลอาทิตย์ทรงกลดก็ดี ผันว่าได้ชีโคผู้
แลโคสามัญแลขี่ช้างม้าก็ดี ได้ขึ้นบนปราสาทก็ดี ได้ขึ้นภูเขาแล
ต้นไม้อันมีผลก็ดี ขึ้นเรือก็ดี ผันเห็นเทวดาพรหมแลท้าวพระยา
ก็ดี ผันเห็นผ้าขาวแลธงก็ดี ผันเห็นน้ำแลประทีปก็ดี ผันว่าได้
ว่ายน้ำในมหานทีก็ดี ลักษณะผันเปนต์ดังนี้ี้ ฟังรู้ว่าเป
นอาโรคยสุมินลักษณะ

(จบสุมินลักษณะ)

(๕) ในอริฐลักษณะนั้น มีเนื้อความว่าคือคนไข้ผู้ใดมี
อินทรีย์ ๕ คือ ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, อันใดอันหนึ่ง
วิการก็ดี เห็นหมอแลครู เห็นกัลยาณมิตรแลบิดามารดา
แลเห็นยามิชอบใจก็ดี เห็นเปนสายฟ้าแลบในอากาศอันผ่องแผ้วก็ดี
อนึ่งดาวอรุณหวดอยู่ทิศอุดร คนไข้ดูไม่เห็นก็ดี แลดูอากาศ
ไม่เห็นก็ดี เห็นแผ่นดินเปนช่องเปนหลุมดังแผ่นดินกระดานหมากขุม
ก็ดี เห็นดาวกลางวันก็ดี เห็นพระจันทร์แลอาทิตย์เปนช่องในวง
ก็ดี หาวสมีมิได้ก็ดี จมูกไม่รู้จักกลิ่นประทีปอันดับ (มีกลิ่น
ควันเทียนแลรูปเปนต์) ก็ได้ เห็นเงาในกระจกในน้ำมีอวัยวะ
วิปลาสต่างๆ ก็ได้ แลดูไม่เห็นเงาได้ดี เห็นเงาเป็นรูปต่างๆ ก็ได้
เห็นเงาผอมไปก็ดี เห็นเงาดำแดงก็ดี ให้ปากเหม็นหน้าก็ดี
หาความละเอียดมิได้ก็ดี ให้หัวเกิดเป็นรังแคมากดุจผงดินสอพอง
ก็ดี ให้เล็บแลฟันมีสีต่างๆ ก็ได้ เหม็นก็ดี เห็นเกลียวเอ็นมี
สีเหลือง สีดำ สีดั่งอรุณก็ดี มีสีนวล สีดำ สีขาวก็ดี
เหาคลานออกไต่ตามหน้าผากก็ดี เข้าที่เสียผื่นนั้นกาไม่กินก็ดี
นอนหลับซึมไปก็ดี นอนไม่หลับก็ดี ข้อมือ ข้อม่า หัวเข่าแล
หน้าผาก แก้มแลคางแลนิ้วมือเคลื่อนไหวจากที่ก็ดี เสียงดังนก
อ่อนแลเบาหนักก็ดี เส้นผมฉีกก็ดี กินมากแต่อุจจาระน้อย

กินน้อยแต่อยู่จระมากก็ดี ผิวหน้านวนแปลงสีก็ดี กลิ่นตัวหอม
หรือเหม็นก็ดี หมู่แมลงวันหัวเขียวตอมตัวมากก็ดี ลักษณะเป็น
ต้นดังนี้ พึงรู้ว่าอริฐลักษณะเป็นลักษณะร้ายนักแล

(จบอริฐลักษณะ)

(๖) ในอาโรคยลักษณะนั้นมีเนื้อความว่า คนไข้เห็นหมอ
เข้าแล้วให้เกิดความรักใคร่เหมือนครูแลเทวดาก็ดี เต็มใจในการที่
จะกินเข้าแลดื่มน้ำก็ดี มีสติเป็นปรกติดังคนรักษาศีลก็ดี เต็มใจ
กินยากก็ดี อนึ่งรศยานั้นเผ็ด, ขม, ร้อน, ฝาด, ก็อุตส่าห์แข่งใจกิน
ดังกินขนมอันหวานก็ดี ลักษณะดังนี้ชื่อว่าอาโรคยลักษณะ

(จบอาโรคยลักษณะ)

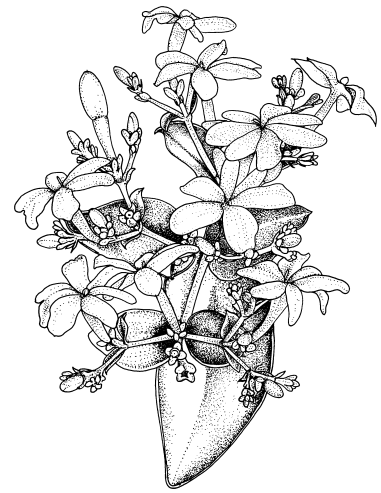
(๗) ในวิปริตลักษณะนั้นมีเนื้อความว่า หมอ ๑ ยา ๑
คนไข้ ๑ คนพยาบาล ๑ ทั้ง ๔ ประการนี้ เปนองค์แห่งการรักษา
อนึ่งหาหมอหายาได้คล่องดังใจก็ดี ได้คนพยาบาลเป็นที่ชอบใจก็ดี
ทำยาได้เร็วดังใจก็ดี ทั้ง ๔ ประการนี้เปนสิทธิที่จะให้โรคหาย
ถ้าขาดแต่สิ่งหนึ่งสิ่งใด ชื่อว่าวิปริตลักษณะ

(จบวิปริตลักษณะ)

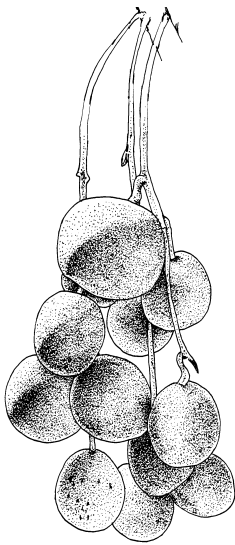
(๘) ในภิกษุสังคัมปัตติลักษณะนั้นมีเนื้อความว่า หมอผู้ใด
กอบด้วยองค์ ๔ ประการ คือได้ศึกษาวิชาแพทย์ในสำนักนี้
อาจารย์ถึง ๗ คน ๑ มีวิชาแพทย์อันได้เรียนรู้โดยชัดเจน ๑
ฉลาดในกิริยาที่จะรักษาโรคต่างๆ ๑ ไม่อาโลยแก่ลามมีกายวาจา
แลใจบริสุทธิ์ ๑ หมอมือองค์ ๔ ประการนี้ ชื่อว่าภิกษุสังคัมปัตติ
ลักษณะ

(จบภิกษุสังคัมปัตติลักษณะ)

(๙) ในภิกษุชชสัมปัตติ ลักษณะนั้นมีเนื้อความว่า หมอจะ
เก็บยา (หาเครื่องยา) นั้น ถ้าสิริระฤดู คิมหันตะฤดู ๒ ฤดูนี้
ให้เก็บราก เหมันตะฤดูให้เอาแก่น แลฤดูทั้ง ๖ ให้เอาเปลือก

ดอกพุดชาด

มะไฟ

ยาง หัว ถ่านำดอกให้เอาดอก ถ่านำผลให้เอาผลเกิด
ลักษณะดังกล่าวมานี้ชื่อว่าโกลัสซซสัมปัตติลักษณะแล

(จบโกลัสซซสัมปัตติลักษณะ)

(๑๐) ในอาตุรสัมปัตติลักษณะนั้นมีเนื้อความว่า ผู้เปนไข้
นั้นให้ประกอบด้วยองค์ ๔ ประการ คือมีสมบัติพอที่จะหายรักษา
ตัวได้ ๑ มีอายุยังจะสืบต่อไปได้อีก ๑ แม้นหมอเขาจะตัดจะผ่าจะ
เผาเปนต้น ก็มีความเพียรอาจจะอดทนได้ ๑ มีใจมีความอุสาหะ
คิดหมายซึ่งจะรักษาชีวิตไว้ให้จงได้ ๑ ประกอบด้วยองค์ ๔
ประการนี้ ชื่อว่าอาตุรสัมปัตติลักษณะ

(จบอาตุรสัมปัตติลักษณะ)

(๑๑) ในปริจาริกสัมปัตติลักษณะนั้นมีเนื้อความว่า คนผู้
พยาบาลไข้ นั้นให้ประกอบด้วยองค์ ๔ ประการ คือมีสติกำลัง
ปัญญาอาจแสวงหายาได้โดยเร็ว ๑ มีใจรักสนิทในคนไข้ ๑
มีความกรุณาอุททยาไศรยที่จะให้คนไข้หายโรค ๑ มีความเพียร
หมั่นเอาใจใส่ดูแลที่จะให้คนไข้กินยาทุกเวลา ๑ ถ้าได้คนพยาบาล
ไข้ซึ่งประกอบด้วยองค์ ๔ ประการดังนี้ ชื่อว่าปริจาริกสัมปัตติ
ลักษณะ

(จบปริจาริกสัมปัตติลักษณะ)

(๑๒) ในวยาธิลักษณะนั้นมีเนื้อความว่า มหาภูตรูปทั้ง ๔
ได้ชื่อว่าอัตตะว่าด้วยตน แลอัตตะนี้เปนที่เกิดแห่งพยาธิ ๔ ประการ
คือสารีrikeพยาธิแลมานะสิกะพยาธิ อาคันตฤกะแลสหัสชะพยาธิ
อันว่าโรคทั้งหลายอาไศรยซึ่งชะโรค คือไข้จับแลโรคเรื้อน แล
อดิสารโรคบิดเปนต้นแล้วบังเกิด ได้ชื่อว่าสารีrikeพยาธิ อันว่าโรค
ทั้งหลายอันบังเกิดเพราะมีความโกรธ โสกเศร้าแลความดิ้นรนเปน
มูล จึงให้เปนบ้าโกรธบ้าโสกเปนต้นดังนี้ ชื่อว่ามานะสิกะพยาธิ
อันว่าโรคทั้งหลายอันบังเกิดเพราะต้องไม้ กรวด อาวุธหรือไฟไหม้
ให้เปนบาดแผลทำให้เจ็บปวดเปนต้น ชื่อว่าอาคันตฤกะพยาธิ อันว่า

อดิสาร อาการของการเจ็บไข้ที่เข้าขีด
ตาย ไข้อาการหนัก (ดูเพิ่มเติม
ที่คำอธิบายศัพท์ท้ายเล่ม)

ความอยากเข้าน้ำ หรือกิริยาที่ผมหงอกเป็นต้น ชื่อว่าสหัชชะพยาธิ
ลักษณะดังนี้ชื่อว่าวยาธิลักษณะ

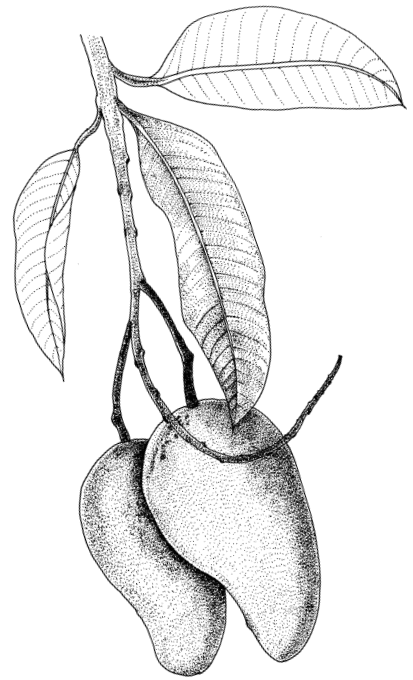
(จบวยาธิลักษณะ)

(๑๓) ในปรกติลักษณะนั้นมีเนื้อความว่า ความเป็นปรกติ
ของคนเรานั้นมี ๕ ประการ คือวาตะปรกติบุรุษ ๑ ปิตตะปรกติ
บุรุษ ๑ เสมหะปรกติบุรุษ ๑ ทวันทะปรกติบุรุษ ๑ สันนิปาตะ
ปรกติบุรุษ ๑ เป็น ๕ ประการ ผู้ใดมีร่างกายผอม ผิวน้ำเหลือง
ผอมบาง มีใจกลับลอก พุดมากมิได้หยุด มักให้ฝันว่าเหาะไป
ในอากาศ คนผู้นั้นชื่อว่าวาตะปรกติ ผู้ใดมีผมหงอกในช่อกาลแล
ผิวดำขาวเหลืองมักโกรธร้ายมีปัญญามาก มักฝันเห็นแสงสว่างมี
ไฟเป็นต้น ผู้นั้นชื่อว่าปิตตะปรกติ ผู้ใดมีศีลตั้งมั่น อังคาพยพ
ผิวน้ำเหลืองนวล งาม เลี้ยดยด มักฝันเห็นน้ำแลผ้าขาว ผู้นั้นชื่อ
ว่าเสมหะปรกติ คนผู้ใดมีลมแลดีเป็นปรกติกี่ดี มีลมแลเสลดเป็น
ปรกติกี่ดี มีดีแลเสลดเป็นปรกติกี่ดี เจือกันเป็นส่วนละ ๒๒ ดังนี้
ชื่อว่าทวันทะปรกติ ผู้ใดมีลมแลดีแลเสลดประชุมกันทั้ง ๓ ประการ
เป็นปรกติ ผู้นั้นชื่อว่าสันนิปาตปรกติ ในปรกติลักษณะนี้ใช้จะ
ว่าแต่ ลม เสลด แลดี ๓ ประการเท่านั้นหาไม่ได้ แม้ถึงโทษอื่น
มีน้ำสัสมวะแลโลหิตเป็นต้น เจือกันเป็นแพนาก็ดี นักปราชญ์พึง
เทียบเคียงตามไฉนที่กล่าวมาในโทษ ๓ ประการนั้นเกิด

(จบปรกติลักษณะ)

(๑๔) ในฐานคตะวยาธิลักษณะนั้นมีเนื้อความว่า ที่อยู่ของ
ลมมี ๔ ฐาน คือท้องน้อย ๑ ตาทั้งสองข้าง ๑ ตะโพก ๑
ขาทั้งสองข้าง ๑ ที่อยู่ของน้ำดีนั้น คือกะเพาะอาหารเก่า ที่อยู่ของ
เสลดนั้นมี ๕ แห่ง กะเพาะอาหารใหม่ ๑ คอ ๑ ท้อง ๑ หัว ๑
ข้อต่อทั้งปวง ๑ ถ้าแพทย์พิจารณาเห็นว่า ลม, ดี, เสลด,
อยู่ที่เดียวกันสองหรือทั้งสามสิ่งก็ดี พึงให้ยาแก้ทั้งสองแลสามอย่าง
ถ้าเห็นว่าลม, ดี, เสลด, สิ่งหนึ่งสิ่งเดียวอยู่มากพึงให้ยาแก้
แต่สิ่งนั้นเกิด

(จบฐานคตะวยาธิลักษณะ)

มะม่วง

กระดาดขาว

(๑๕) ในเทศคุณลักษณะนั้นมีเนื้อความว่า ประเทศมี ๓ ประการ คืออะนุประมะประเทศ ๑ ชังคะละประเทศ ๑ สาธารณะประเทศ ๑ น้ำมาก ศิลามาก ชื่ออะนุประมะประเทศ ประเทศนั้นมักเกิดโรคเพราะเสลดแลลม น้ำน้อยต้นไม้มีน้อย ชื่อชังคะละประเทศ ประเทศนั้นมักเกิดโรคเพราะเลือดแลดี แล สาธารณะประเทศนั้นมีศิลา น้ำ ต้นไม้ เสมอกันทั้ง ๓ อย่าง มีโทษคือเสลด ดี แลลมเสมอกัน แลประเทศนั้นได้ชื่อว่า อุดมประเทศ

(จบเทศคุณลักษณะ)

(๑๖) ในกาลคุณลักษณะนั้นมีเนื้อความว่า ขยิบตาที่หนึ่งชื่อสุขุมกาล อ่านลหุอักษรที่ ๑ ชื่อว่ามาตรานึ่ง ๑๘ มาตราชื่อ กาสะทะ ๑ ๓๐ กาสะทะชื่อว่ากาลา ๑ ๒๐ กาลาชื่อฆะฎีกา ๑ ๒ ฆฎีกาชื่อมุหุตร์ ๑ ๓๐ มุหุตร์ชื่อวันหรือคืน ๑ ๑๕ วันหรือ ๑๕ คืนชื่อปักษ์ ๑ ๒ ปักษ์ชื่อเดือน ๑ ๒ เดือนชื่อฤดู ๑ ๖ ฤดูชื่อปี ๑ สอง เดือนๆ ชื่อฤดูๆ ๑ นั้นคือวสันตฤดู ๑ ภูมิหะฤดู ๑ วัสสานะฤดู ๑ สาระทะฤดู ๑ หิฤมะฤดู ๑ สิริระฤดู ๑ โดยลำดับ เดือน ๕, ๖, สองเดือนนี้ชื่อวสันตฤดู เดือน ๗, ๘, สองเดือนนี้ชื่อคฤษณะฤดู ในระหว่าง ๔ เดือนนี้ลมกำเริบ เดือน ๙, ๑๐, สองเดือนนี้ชื่อวัสสานะฤดู เดือน ๑๑, ๑๒, สองเดือนนี้ชื่อสาระทะฤดู ๔ เดือนนี้ดีกำเริบ เดือน ๑, ๒, สองเดือนนี้ชื่อหฤมะฤดู เดือน ๓, ๔, สองเดือนนี้ชื่อสิริระฤดู ๔ เดือนนี้เสลดกำเริบ เวลากลางวันกำหนด ๓๐ ฆฎีกา กลางคืนก็กำหนด ๓๐ ฆฎีกา กำหนดเวลาเช้าค่ำใน ๑๐ ฆฎีกา เปนปฐมนั้นเป็นเวลาเสลดกำเริบ หนึ่งขณะเมื่อกินเช้าแล้วนั้นก็เป็นเวลาเสลดกำเริบ ๑๐ ฆฎีกาที่เป็นท่ามกลางทั้งกลางวันแล กลางคืนนั้นก็ดี เวลาจะย่อยอาหารนั้นก็ดี เปนเวลาดีกำเริบ ๑๐ ฆฎีกา เปนที่สุดทั้งกลางวันกลางคืนนั้นก็ดี เวลาอาหารย่อยแล้วก็ดี เปนเวลาลมกำเริบ ถ้ามม, ดี, เสลด, กำเริบเข้าแซกขึ้นอีก ในเวลาแห่งเสลด ดี แลลมกำเริบนั้นๆ พึงให้หมอบประกอบยา แก้อโทษทั้ง ๒ หรือ ๓ นั้นให้เสมอกัน ถ้าเสลดดี แลลม

ในกาลคุณลักษณะ คือ หน่วยนับเวลา
ดังนี้

ขยิบตา ๑ หน ชื่อ สุขุมกาล

อ่านลหุอักษร ๑ ตัว = ๑ มาตรา

๑๘ มาตรา = ๑ กาสะทะ

๓๐ กาสะทะ = ๑ กาลา

๒๐ กาลา = ๑ ฆะฎีกา

๒ ฆฎีกา = ๑ มุหุตร์

๓๐ มุหุตร์ = ๑ วันหรือคืน

๑๕ วันหรือ ๑๕ คืน = ๑ ฆะฎีกา

๒ ปักษ์ = ๑ เดือน

๒ เดือน = ๑ ฤดู

๖ ฤดู = ๑ ปี

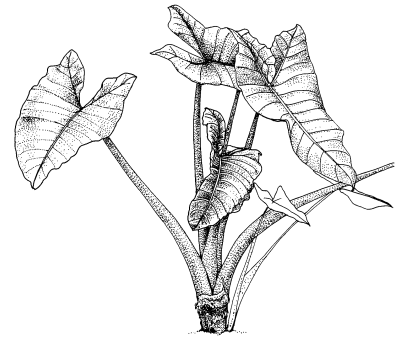
บังเกิดในเวลาแห่งตนๆ ให้หมอบประกอบยารักษาแต่โทษนั้นๆ
หมอบพึงพิจารณาให้สุขุมแล้ว จึงให้แก่โรคทั้งปวงเกิด อันว่า
ลักษณะดังนี้ชื่อว่ากาลคุณลักษณะ

(จบกาลคุณลักษณะ)

(๑๗) ในวะยะลักษณะนั้นมีเนื้อความว่า ไวยมี ๓ ประการ
เด็กประการ ๑ ปานกลางประการ ๑ แก่ประการ ๑ กำหนด
ตั้งแต่เกิดมาจนอายุ ๑๖ ปีชื่อว่าเด็ก กินน้ำนมเป็นอาหาร แต่
ไปจนถึงอายุได้ ๗๐ ปี ชื่อว่างปานกลาง ตั้งแต่ (อายุ ๗๐ ปี) นี้
ไปชื่อว่าแก่ แลเด็กอยู่ในปฐมไวยนั้นมีเสลดเป็นเจ้าเรือน คนอายุ
ปานกลางนั้นมีดีเป็นเจ้าเรือน คนแก่นนั้นมีลมเป็นเจ้าเรือน คนเด็ก
กับคนแก่ ๒ พวกนั้น หมอบยารักษาด้วยวิธีการมอันหยาบมียาอัน
กล้าแข็งนั้น พึงรักษาแต่ด้วยวิธีการมอันอ่อนๆ คนปานกลางนั้น
ให้หมอบพิจารณาดูกำลังกายแล้วพึงรักษาด้วยวิธีการมตามสมควรเกิด

(จบไวยลักษณะ)

(๑๘) ในเทหะลักษณะนั้นมีเนื้อความว่า กายมี ๓ ประการ
คือ กฤษเทหะ ๑ ภูละเทหะ ๑ มัชฌิมเทหะ ๑ แลคนผอม
แลอ้วน ๒ พวกนี้อัดเข้าอดน้ำนัก ต้องร้อนเย็นหรือหนาวนัก
เดินหรือเสพเมถุนนัก อดทนไม่สู้ได้ เพราะมีกำลังน้อยคน
ปานกลางนั้นอดทนได้สละพัดทั้งปวงเพราะมีกำลังมาก คน
ผอมบางคนอดทนได้ด้วยสามารมีกำลังมาก อนึ่งถึงคนปานกลาง
ถ้ามีกำลังน้อยแล้วก็อดทนมิได้ ในยหนึ่งจะว่าโดยเทหะพิเศษ คือ
คนผอมพึงกระทำให้อ้วน คนอ้วนพึงกระทำให้ผอม คนปานกลาง
นั้นพึงกระทำให้สาธารณเสมอยู่ คนอ้วนจะทำให้ผอมนั้นจะกล่าว
ยาหน้อยหนึ่ง (๑) เอาตรีผลาคือสมอเทศหรือสมอไทย เอาแต่
อย่าง ๑ สมอพิเภก ๑ มะขามป้อม ๑ ตำเปนผง ชื่อตรีผลา
(๒) ขนานหนึ่งให้เอา สมอ ๑ หัวหมู ๑ ประเพ็ด ๑
ตำเปนผง ยาทั้ง ๒ ขนานนี้จะลายน้ำผึ้งกินหรือกวาดก็ได้
(๓) จะกล่าวอีกขนานหนึ่งให้เอา พิลังกาสา ๑ ขิงสด ๑

กระดาดแดง

ไวย (วัย) ระยะของอายุ

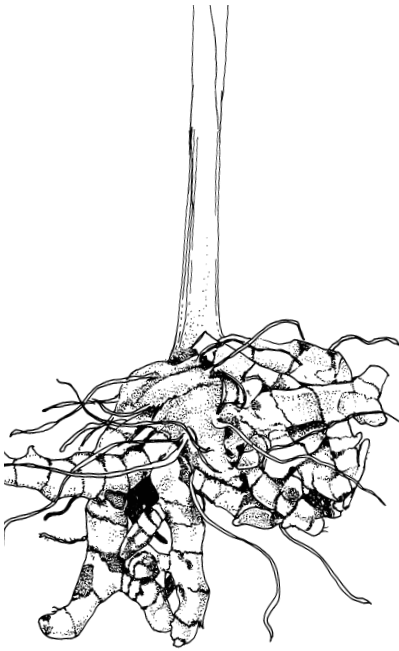
กฤษเทหะ (กฤษ) คือ กิส แปลว่า

ผอม บาง ชูบ กิสเทหะ

หมายถึง คนผอม

ภูละเทหะ ร่างอ้วนพี หมายถึง คน
อ้วน

มัชฌิมเทหะ ร่างปานกลาง หมายถึง
คนรูปร่างกำลังดีไม่อ้วน
หรือผอม

ขมื่นชัน

เกลียวระกสา ๑ **ผงขี้เหล็กที่กรางออก** ๑ มะขามป้อม ๑ ยา ๕ สิ่งนี้ตำเป็นผงละลายน้ำผึ้งกินเกิด คนอ้วนกลายเป็นผอมแล (๔) ขนานหนึ่งให้เอา ตริผลาประตุ ๑ เจ็ดมูลเพลิง ๑ แก่นเหล็ก ๑ ขมื่นชัน ๑ ยา ๕ สิ่งนี้ต้มกิน เมื่อจะกินแซกน้ำผึ้งตามสมควร มีคุณมากเกิดกำลังดังช้างสาร กินไปเดือน ๑ ภายอ้วนกลับผอมเป็นปรกติดีแล คนผอมจะให้อ้วนนั้นให้แพทย์พิจารณา ดู ถ้าชอบของเป็นน้ำคืออาหารหรือยากดี พึงให้ประกอบเกิด บางทีให้เอาเนื้อสัตว์ต่างๆ ที่จะวิธารไปภายนำมาประสมกันเข้า กระทำเป็น อาหารเป็นต้นให้กิน คนผอมกินเนื้อสัตว์ทั้งหลายภายอ้วนก็ดี บางทีให้เอาเข้าสารสาลิอันเป็นเข้าเสวยของพระมหากษัตริย์มาต้มกินก่อนเวลากินเข้าก็ได้ กินเข้าแล้วจึงกินก็ได้ จักบังเกิดเนื้อหนังบริบูรณ์ขึ้นทุกวัน แล้วจะให้อ้วนเร็วจงาม อนึ่งอย่าให้คนผอมมีวิตกวิจารณ์ไปในนาๆ กิจประการ ๑ ให้ทำใจให้ชุ่มชื้นอยู่นั้นประการ ๑ ให้เว้นจากเสพเมถุนประการ ๑ ถ้าทำได้ดังนี้แล้ว ภายที่ผอมนั้นก็กลับอ้วนขึ้นดังสุรอันอ้วน

(จบเทหะลักษณะ)

(๑๙) ในสัตวลักษณะนั้นมีเนื้อความว่า บุคคลผู้ใดมีสุขหรือทุกข์มาก ประพฤติเสมอมิได้พิการหวั่นไหว แลมีความเพียรมาก อาจอดทนซึ่งกิริยาที่หมองจะตัดหรือจะผ่าเป็นต้น ผู้นั้นชื่อว่าสัตว์สมควรที่หมองจะพึงรักษา ลักษณะดังกล่าวมานี้ชื่อว่าสัตวลักษณะในที่นี้ว่าเมื่อจะให้กินยานั้น ให้เสกด้วยมนต์นี้ ๓ ครั้ง โอม อมระโต อมระโตคภเว อิมโอสถานย มรตํกูรु กुरुกวเตรีวิสวภิสิวิสิสวาหะ นโมอิมโอสถะตะคะกูรुกูรु ภวติ วิสววิสิสวาหะ เสกยาให้กินมีคุณเป็นอันมาก

(จบสัตวลักษณะ)

(๒๐) ในสัตตมิกะลักษณะนั้นมีเนื้อความว่า ปานะคือของดื่ม ๑ อาหารคือของกิน ๑ วิหารคือที่อยู่ ๑ ไภสัชชคือยา ๑ ทั้ง ๔ ประการนี้เป็นเหตุจะทำให้เกิดโทษวิปริตต่างๆ ถ้าสองเสพอยู่เป็นนิจแล้ว ก็บังเกิดความทุกข์ไม่มีโรค ดังนี้ชื่อสัตตมิกะ

ผงขี้เหล็ก วัตถุสมุนไพรร

กราง ขูดหรือถูด้วยตะไบให้เป็นผง

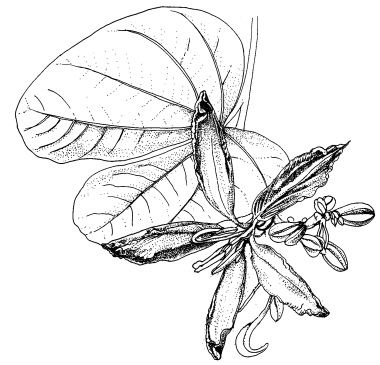
ลักษณะ ถ้าสอ่งเสพมิได้เสมอก็คือ มิได้เคยสอ่งเสพแลมาสอ่งเสพ
กิตติ จะให้บังเกิดโทษต่างๆ ดังนี้ ชื่อว่าวสาตมิกลักษณะ

(จบวสาตมิกลักษณะ)

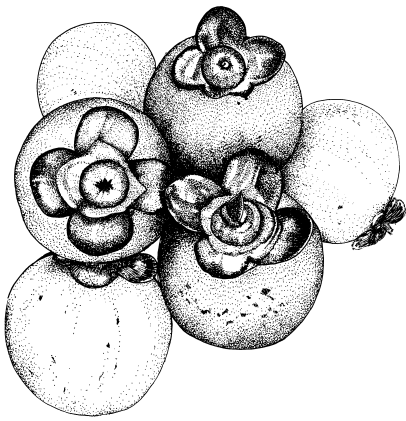
(๒๑) ในรสลักษณะนั้นมีเนื้อความว่า รสมี ๖ ประการ คือ
มธุรสหวาน ๑ อัมพิละรสเปรี้ยว ๑ ละวะณะรสเค็ม ๑
กะฏุกะรสเผ็ด ๑ ติตฺติกะรสขม ๑ กะสาวะรสฝาด ๑
รสทั้ง ๖ นี้เป็น แพณจะให้เกิดโทษแลคุณนั้นๆ ถ้าเสพชอบก็เป็น
คุณให้หายโรค ถ้าเสพไม่ชอบก็เป็นโทษให้เกิดโรค เหตุอะไรจึง
ให้เป็นโทษแลเป็นคุณ อันว่ารสหวานชอบกับตาให้เจริญรสชาติ
รสเปรี้ยวนั้นทำให้ลม, ดี, เสดด, อนุโลมตามซึ่งตนให้เจริญ
รสอาหาร ให้เกิดเขพะบำรุงไฟธาตุ กระทำสาระพัดในการที่ดิบให้
สุขขึ้น บางที่เป็นคุณ บางที่เป็นโทษ รสเค็มนั้นเผาโทษให้เจริญ
ไฟธาตุเผา **เขพะ** รสเผ็ดนั้นกระทำให้กำลังน้อย ระวังความ
เกียจคร้าน ระวังพิศมิมิให้เจริญไฟธาตุให้อาหารสุข รสขมนั้นให้
เจริญไฟธาตุ แก้อ่อน แก่กระหายน้ำ กระทำซึ่งมลทินคือ
มูลร์แลคุณเป็นต้นให้บริสุทธิ์ ชำระปากให้รู้รสอาหาร รสฝาดนั้น
ให้เจริญไฟธาตุแก้กระหายน้ำ ให้เจริญผิวแลเนื้อ รสเผ็ด, ขม,
ฝาด, ทั้ง ๓ นี้ให้ลมกำเริบ รสเผ็ด, เปรี้ยว, เค็ม, ทั้ง ๓ นี้
ให้ดีกำเริบ รสหวาน, เปรี้ยว, เค็ม, ทั้ง ๓ นี้ให้เสดดกำเริบ
รสทั้งหลายนี้กระทำให้วิปริตต่างๆ แพทย์ผู้ฉลาดพึงประกอบ
รสหวานเป็นปฐมแล้วจึงประกอบรสเค็ม เปรี้ยวเป็นท่ามกลาง
ในที่สุดนั้นพึงประกอบรสทั้งปวง ตามใจคนไข้ที่เสพชอบนั้นเถิด

(จบรสลักษณะ)

(๒๒) ในโทษสวะภาวะลักษณะนั้นมีเนื้อความว่า ลมมี
สภาวะเย็น เบา แหลม แล้วก็หายาบ ถูกตัวเข้ามกกายพอม
กระทำกายมิให้ตั้งอยู่นานได้ มีกำลังกล้าด้วยสามารถประเภท
ปาณะวาท ๑ อปาณะวาท ๑ สมานะวาท ๑ อทนะวาท ๑
พยานะวาท ๑ ทั้ง ๕ ประการนี้ จะแจกออกซึ่งประเภทลมในวาทะ
วยาธิติกิจฉาในเบื้องต้นให้หมอฟังรู้ ดินนั้นมีรสเปรี้ยว, เผ็ด, ร้อน,

ดอกชงโค

ผลมะเกลือ

มีอาการกระทำให้สุก ให้มีร้อน ให้สีงาม แลคำโบราณว่าติม
รชมนั้นจะได้มีในคัมภีร์หาได้ เสดดนั้นมียสหวานดั่งน้ำต่างเปน
มวกเลี้ยด อันว่าลม, ดี, เสดด, ทั้ง ๓ นี้กำเริบ ให้บังเกิด
พยาธิใดๆ พึงให้แพทย์รู้จักประเภทแห่ง ลม, ดี, เสดด,
นั้นเกิด

(จบโทษสวะลักษณะ)

(๒๓) ใน**โทษสวะ**ลักษณะนั้นมีเนื้อความว่า วาโตภาวะ ๑
ปิตโตภาวะ ๑ **กะโผภาวะ** ๑ วาโตภาวะนั้น ถ้ากลืนมูตรหรืออุจจาระก็
มิได้กินอาหารก็ดี อดนอนก็ดี พุดมากก็ดี แบกหามของหนัก
ก็ดี ชีช้า้ง ม้า หรืออุฐก็ดี กินของเผ็ดหรือขมก็ดี กินอาหารไม่
เลี้ยดก็ดี มีวิตกกังไปต่างๆ ก็ดี เสพเมถุนก็ดี จิตรคิตกัลไป
ก็ดี กระทำลงคณะคือโลดเต้นก็ดี (ลงคณะนั้นคือห้ามมิให้กินเข้า
แลน้ำมีอยู่ในเบื้องหน้าในลงคณะวิธี) เปนทุกข์เศร้าโศกก็ดี ถูกเย็น
ก็ดี น้ำฝนก็ดี ประเภทที่กล่าวมาเปนตัวอย่างดังนี้เปนเหตุทำให้
ลมกำเริบ ในปิตโตภาวะนั้นมีเนื้อความว่า รสเผ็ดเปรี้ยวแลเค็มก็ดี
เมไรราก็ดี อาหารร้อนด้วยไฟก็ดี หยาดก็ดี ร้อนปรกติก็ดี
เกิดโทษก็ดี โมโหก็ดี แดดร้อนก็ดี ผิงไฟก็ดี กระทำ
ความเพียรมากนักก็ดี ล่วงฤดูฝนแล้วก็ดี ประเภทเปนตัวอย่าง
ดังกล่าวมานี้ เปนเหตุทำให้ดีกำเริบ ในกะโผภาวะนั้นมีเนื้อ
ความว่า นอนกลางวันก็ดี กินอาหารหวานก็ดี เย็นก็ดี
กินเนื้อสัตว์น้ำหรือบกก็ดี กินอาหารอันหนักก็ดี กินของเปรี้ยว
ก็ดี กินอาหารอันเปนมวกก็ดี กินอ้อยกับงาจะคนกันเปนต้นก็ดี
กินอาหารร้อนเลี้ยดก็ดี กินอาหารหนเดียวก็ดี กินอาหารถึงเค็ม
มากก็ดี กินเข้ากลืนน้ำมากก็ดี น้ำฝนก็ดี ลักษณะดังกล่าว
มาเปนตัวอย่างนี้ เปนเหตุทำให้เสลดกำเริบ

(จบโทษสวะลักษณะ)

มวก เมื่อ

โทษสวะ เหตุที่ทำให้ลม ดีและ
เสลดกำเริบ

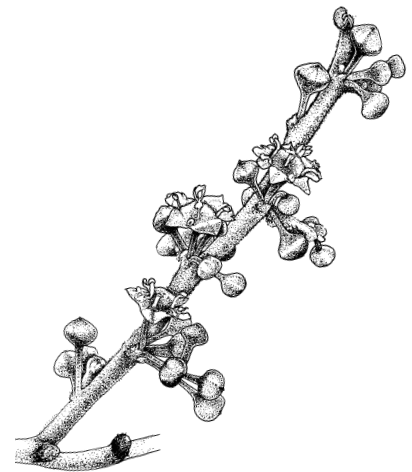
กะโผภาวะ เสดดหรือเสมหะกำเริบ

(๒๔) ในโทษสมณะนั้น แปลว่า ระวังโทษ แลโทษสมณะ
นั้นมี ๓ ประการ คือวาตะสมณะ ระวังลม ๑ ปิตตะสมณะ
ระวังดี ๑ เสมหะสมณะ ระวังเสลด ๑ ในวาตะสมณะนั้นมี

เนื้อความว่าของเลื่อยดกก็ดี ของร้อนกก็ดี ของอันไพเราะจะเผาให้
 เลื่อยได้โดยยากก็ดี แลของกินเข้าไปแล้วเจริญธาตุอันงามก็ดี
 อาหารอันให้เกิดกำลังก็ดี สิ่งของเป็นเครื่องเจริญไพเราะแลของมี
 รสหวานกก็ดี ของเปรี้ยวอันหาโทษมิได้กก็ดี กินน้ำมันงากก็ดี
 ต้องแดดกก็ดี อาบน้ำกก็ดี ทาน้ำมันงากก็ดี ทำวัสถวิธที่จะกล่าวใน
 เบื้องนำกก็ดี กินน้ำแลดื่มเมไรยกก็ดี นวดแลสัตัว ทาน้ำมันตัวแล้ว
 แลนอนไฟกก็ดี แลเอาน้ำกระสายที่จะกล่าวในกระสายวิธีนั้นสวนเข้า
 ในทวารหนักกก็ดี แลกระทำนัสสนะวิธที่จะกล่าวในเบื่องนำกก็ดี
 กระทำสยะนะวิธกก็ดี กระทำ**เสนหะวิธ**กก็ดี กระทำ**อุปนาหะวิธ**กก็ดี
 อันว่าปานะ, อาหาร, ที่อยู่, ยา, ดังกล่าวมานี้ชื่อว่าตะสมนะ
 ในปิตตะสมนะนั้นมีเนื้อความว่า รศขมกก็ดี รสหวานกก็ดี
 รสฝาดกก็ดี เย็นกก็ดี ต้องลมกก็ดี อยู่ในเงาไม้กก็ดี พัดด้วยพัดใบตาล
 กก็ดี ต้องรัสมิ์พระจันทร์กก็ดี อาบน้ำด้วยวารียนต์กก็ดี ทาน้ำอบ
 ด้วยดอกบัวแลดอกกุบลเปนต้นกก็ดี ส่วมกอดหญิงสาวกก็ดี กินทา
 น้ำมันเนย นมเนยกก็ดี กระทำวิเรนนะวิธคือ รุ ถ่ายกก็ดี เอาโลหิต
 ออกเสียกก็ดี ทาเครื่องหอมกก็ดี อันว่าน้ำแลเข้าปลาอาหาร ที่อยู่
 แลยาดังกล่าวนานี้ ชื่อว่าปิตตะสมนะ ในเสมหะสมนะนั้นมี
 เนื้อความว่า รสอันหยาบกก็ดี รสอันหนักกก็ดี รสเผ็ดแลขมกก็ดี
 หิวโหยกก็ดี ถ่มน้ำลายกก็ดี เสพเมถุนกก็ดี เดินกก็ดี ปล้ำกินกก็ดี
 อดนอนกก็ดี เล่นน้ำกก็ดี ย่ำเหยียบของฟังเสียงมีเข้าเปลือกเปน
 ต้นด้วยเท้าเปล่ากก็ดี รมควันไฟกก็ดี กินอาหารร้อนกก็ดี กระทำ
นสนะแล วมะนะวิธกก็ดี ประคบกก็ดี กระทำล้างคณะกก็ดี อันว่า
 น้ำแลเข้าปลาอาหารที่อยู่แลยาดังกล่าวนานี้ ชื่อว่าเสมหะสมนะ

(จบโทสะสมนะ)

(๒๕) ในไตรวิธยาธิลักษณะนั้นมีเนื้อความว่า พยาธิมี
 ๓ ประการ คือ ลม ดี เสลด เปน ๓ ประการดังนี้ ในวาตะพยาธิ
 คือ ลมนั้นมี ๘๐ ประการ ปิตตะพยาธิคือดีมี ๔๐ ประการ
 เสมหะพยาธิคือเสลดมี ๒๐ ประการ ในวาตะพยาธิ ๘๐ ประการนั้น
 คือ ปักขาชาฏ ๑ ทันทกะ ๑ อันตถัมภะ ๑ ปตานก ๑
 พายหายม ๑ ตูนี้ ๑ ประตุนี ๑ หนุตถัมภ ๑ หนุครหะ ๑

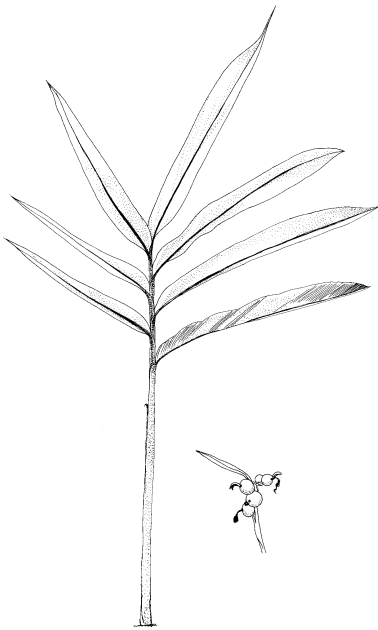

ดอกรางแดง

เสนหะวิธ การเอาน้ำมันทาถูเข้าตัว
 เพื่อให้ร่างกายสิ้นและ
 ชุ่มชื้น

อุปนาหะวิธ การใช้ยาพอกมาปิด
 ร่างกายคนไข้แล้วเอาผ้า
 พันตัวผูกมัดไว้ค้างคืน

วมะนะวิธ การรักษาโรคด้วยการให้
 คนไข้อาเจียนเพื่อเอา
 โทษหรือพิษออก

เร่วใหญ่

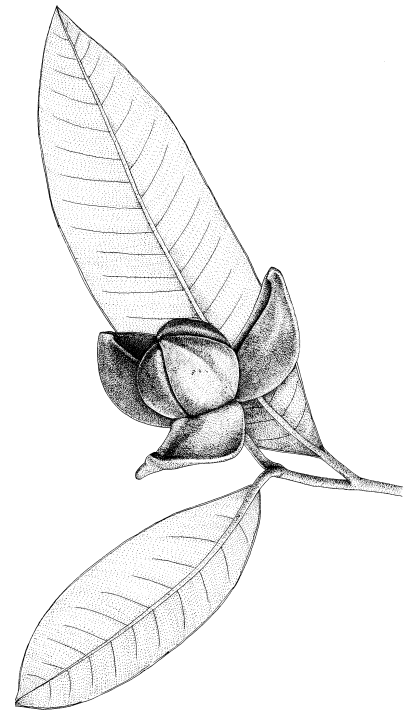
ทัณฑ ๑ อรุณัมภะ ๑ อธิล ๑ ตรัทธสี ๑ วิศวกิ ๑
 โกรสภูสีสะ ๑ เวปฤ ๑ อาทิตตะ ๑ ปังกุ ๑ ขัณฐ ๑
 ภัญชนกะ ๑ ปาหสระกะ ๑ ยาปาหกะ ๑ พริระ ๑ กัณณนาท ๑
 ปักขสุจิ ๑ วิสุจิ ๑ พาหุชิวโ ๑ อรุณัตยา ๑ ทัมภนะ ๑
 อุปาวัตต ๑ อักเชปะกะ ๑ ธนฺวาคะ ๑ ปิณฺทิกโกเทวสฺส ๑
 อรัณฺฆิรกะ ๑ สสกะปาท ๑ ปาศวมัทธนะ ๑ คุทาวัตตนะ ๑
 อังคุมัทธกะ ๑ ปาทภรังษ ๑ คุทรังส ๑ คุลปภังษ ๑
 ทันตภท ๑ โอฏฐภท ๑ สังขภท ๑ เมฆภท ๑
 โสณภท ๑ หนฺนุสรังษ ๑ ขิลา ๑ สันธิวาท ๑ อุททเวฏฐ ๑
 กุณฺทล ๑ ชาทุวิเสสกะ ๑ วิฏฐภท ๑ สวตฺมาสกะ ๑
 วัตมฺษตมฺภ ๑ อักษิรกะ ๑ ปักขาปโรธ ๑ วัชชาตติ ๑
 ติมิร ๑ มุขตา ๑ ภรม ๑ อุชฺฌม ๑ นิทราณิศฺร ๑ รุกษ ๑
 สรุวัณฺณตา ๑ ปารุส ๑ ประลาป ๑ ปาวุเสยย ๑ อัศโสธ ๑
 หรตโมห ๑ วิปาทิกา ๑ ฆานะกัณฐ ๑ ทันติเสถิลย ๑
 หรโตท ๑ วากกัมปา ๑ มุขตาน ๑ เกสปตนะ ๑ อามนฺตว ๑
 อสัททสวณะ ๑ เกสพฺพญฺญ ๑ ชื่อว่าวาตะพยาธิ ๔๐ ประการ
 หมอพึงรู้ด้วยประการดังนี้

ในปิตตะพยาธิ ๔๐ ประการนั้น คือโรส ๑ เปลาส ๑
 ทรรภ ๑ วิทาหัตว์ ๑ คทาหะ ๑ อันตทาหะ ๑ ภูมกะ ๑
 อัมภกะ ๑ อุณหาทิกะ ๑ อติเสวต ๑ อังคคันธ ๑ อทาวะ ๑
 วสรณะ ๑ โสนิตเกลท ๑ ตวักะมางษ์ ๑ รณะ ๑ จัมมธารณะ ๑
 รัตโกป ๑ รัตติวิโปฏ ๑ รัตตมณฺทล ๑ รัตตปิตตะ ๑ หาริตต์ว์
 หารัตว์ ๑ ทิลิกะ ๑ การิส ๑ กามิลา ๑ ปิตตาสฺตา ๑
 โลหิตคัณฐตา ๑ ปุติมุขัตว์ ๑ ตริษนาทิก ๑ อัฏฐปติ ๑
 อัศสาปากะ ๑ คละปากะ ๑ อักขิปากะ ๑ ไวยุปากะ ๑
 เมฆระกะ ๑ ยุหาทาร ๑ ตมะประเวศ ๑ หริตรหริตรา ๑
 เนตรมฺตรสักระรา ๑ ชื่อว่าปิตตะวยาธิ ๔๐ ประการ หมอพึงรู้
 ด้วยประการดังนี้

ในเสมหะวยาธิ ๒๐ ประการนั้นคือ ตรุติ ๑ นันทา ๑
 นิทราทิกา ๑ ไสตยมิตร ๑ ตุรคาตรา ๑ อาลัศย ๑ มุขมธุรี ๑

ประเสกะ ๑ เสลษมาตติรณ ๑ มาลาทิกษา ๑ หรโทชเลป ๑
 กัณโฐปเลป ๑ ธมณีประติม ๑ กลกัณฐ ๑ อนิตโถลย์ ๑ ไสตย์ ๑
 ฉิตาคนิตว์ ๑ อุททา ๑ เสวตาว ๑ ภาสสลา ๑ เสวตเนตว์ ๑
 มุตรสฤราตว์ ๑ ชื่อว่าเสมหะวยาธิ ๒๐ ประการ หมอพึงรู้ด้วย
 ประการดังนี้ วยาธิลักษณะ ๑๔๐ ดังกล่าวมานี้ ชื่อว่าตริวิธวยาธิ
 ลักษณะ จบแต่เพียงนี้แล

(๒๗) ในอามาคนิทลลักษณะนั้นมีเนื้อความว่า ร้อน
 ๔ ประการ คือร้อนเสลด ๑ ร้อนลม ๑ ร้อนดี ๑ ร้อน
 ประชุมกันทั้ง ๓ คือเสลด, ลม, ดี, ทั้ง ๔ นี้เป็นเหตุให้เกิดอัคนี
 ๔ ประการ คือสมออัคนี ๑ มันทาคนี ๑ วิสมาคนี ๑
 ดิขินาคนี ๑ บุคคลมีเสมหะมาก ให้เกิดมันทาคนี บุคคลมีน้ำดี
 มากให้เกิดดิขินาคนี บุคคลมีลมมากให้เกิด วิสมาคนี บุคคลมี
 เสลด, ดี, ลม, เสมอกันให้เกิดสมาคนี หมอพึงพิจารณาดูไฟ
 ทั้ง ๔ ให้รู้แล้ว ถ้าเห็นมันทาคนี ให้ยาแก้เสลด ถ้าเห็น
 ดิขินาคนี ให้ยาแก้ดี ถ้าเห็นวิสมาคนี ให้ยาแก้ลม ถ้าเห็น
 สมาคนีให้ยาแก้เสมอกันเกิด ดังกล่าวมานี้ชื่อว่าอามาคนิพล
 ลักษณะจบแต่เพียงนี้

ดอกลำดวน

(๒๘) ในอาทานลลักษณะนั้นมีเนื้อความว่า เข้า, น้ำ,
 แลอาหารเป็นเหตุที่จะให้เกิดโรคทั้งปวง อาการที่แพทย์รู้ว่าคนไข้
 กินเข้า, น้ำ, สิ่งใดจึงบังเกิดโรคดังนี้ชื่อว่าอาทานลลักษณะจบแต่
 เพียงนี้

(๒๙) ในนิทานลลักษณะนั้น มีเนื้อความว่าแพทย์เห็นโรค
 สิ่งใดๆ แลรู้จักลักษณะโรคว่า บังเกิดเพราะประเภทแห่งลม,
 แลดีเป็นต้นดังนี้ ชื่อว่านิทานลลักษณะจบแต่เพียงนี้

(๓๐) ในบุรพเหตุลลักษณะนั้นมีเนื้อความว่า โรคสิ่งใด
 บังเกิด ในกายแลกลายนั้นเดิมเป็นอาการสิ่งใดก่อนจึงเป็นโรค
 แพทย์พึงรู้จักอาการของโรคนั้น ดังนี้เป็นต้น ชื่อว่าบุรพลักษณะ
 จบแต่เพียงนี้

ใบจันทร์เทศ

อันว่าวิธีแก้ไขนั้นๆ โดยจำแนกออกแห่งลม, ดี, แลเสลด ทั้ง ๓ ประการ นักปราชญ์ฉลาดพิจารณาแล้ว พึงรู้โดยนัยดังกล่าวมานี้ อันว่าแพทย์ผู้ประเสริฐผู้ใด อุสาหะพิจารณาวงษ์แห่งแพทย์ ๓๐ ประการนี้รู้ชัดเจนแล้ว แพทย์ผู้นั้นได้ชื่อว่าพวกพันธุ์แห่งชีวกเปนต์ัน แพทย์ผู้นั้นมีคุณปราศจากมลทิน เหมือนทัดทรงพวงดอกไม้อันงาม (อิติ วรโยคสาเรณิสกลักขโณทยํ ปฐมํ)

(กล่าวมาด้วยกำเนิดลักษณะแห่งแพทย์ จบแต่เท่านี้)

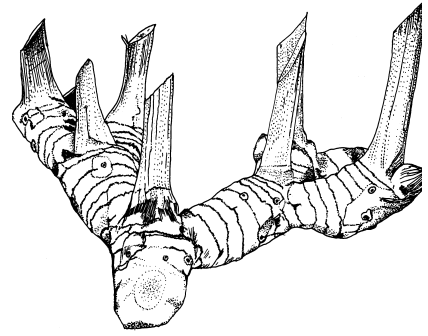
ว่าด้วยโรค ๕๗๒ จำพวก ว่าด้วยวิธี ๘ ว่าด้วย สัพพสาธารณะ ว่าด้วยสรรพคุณผูก ๒ อันว่าแพทย์ผู้ฉลาดเมื่อปรารภ **ภิสัก** ศิลปสาตร ดังนี้ บัดนี้จะสำแดงซึ่ง **ปฏิกการ** แห่งโรค ๕๗๒ จำพวกโรควิธี ๔๘ คือภิสักลักษณะวิธี ๑ ทรัพคณติกิจจนา ๑ อันนะปานะติกิจจนา ๑ ปฏิสนธิกรรมปสวปทุมมารติกิจจนา ๑ สิโรโรคติกิจจนา ๑ อภิสยัณชะติกิจจนา ๑ อักขิโรคติกิจจนา ๑ ฆานะโรคติกิจจนา ๑ มุขโรคติกิจจนา ๑ ชระโรคติกิจจนา ๑ รัตตะปิตตะติกิจจนา ๑ ขยะโรคติกิจจนา ๑ ทิกาสวาปัญจกาเสยะสระเภทติกิจจนา ๑ เสลชะมาโรคติกิจจนา ๑ ฉันทตติฤษณนุจติกิจจนา ๑ หะโทคติกิจจนา ๑ อามอัคณติกิจจนา ๑ วิทราติกิจจนา ๑ กุฏฐติกิจจนา ๑ คูลุมาทิกิมิโรคติกิจจนา ๑ อุทระติกิจจนา ๑ ประเมหะติกิจจนา ๑ อุปัทธติกิจจนา ๑ พะละวุฏฐติกิจจนา ๑ ภาคันชะระติกิจจนา ๑ อูราอัตตะติกิจจนา ๑ กามิลापัทธโรคติกิจจนา ๑ โสปะสิปะทะเอกังสาติกิจจนา ๑ ขสุททโรควะณะภาคันชะระติกิจจนา ๑ อิตริโรคติกิจจนา ๑ สามัญยิวิติกิจจนา ๑ อัญญกรรมวิธี ๑ สลัยวิธีสระวิธี ๑ สุทริวิธี ๑ ประติวิสะวิธิสะวิธิอันเดียวกัน ๑ ระสายะนะวิธิเวียญชิกะระนะวิธิ สองวิธีนี้เปนต์ิจจนาอันเดียวกัน ๑ เปนต์ิจจนา ๔๘ ดังนี้

ภิสัก หมอ แพทย์

ปฏิกการ การสนองตอบ

แลภิสักลักษณะวิธีนั้นกล่าวมาแล้วในก่อน ในสัพพสาธารณะ ทรัพคณติกิจจนาวิธีนั้น เปนดังฤฯ ต้นโลตุโลจัมยันนัง

มีเนื้อความว่าแพทย์ผู้ใดรู้แล้ว ซึ่งหมู่แห่งยาที่ดี ซึ่งคุณแห่งยาที่ดี
พึงประกอบ ให้ต้องด้วยโรคทั้งหลาย โดยสมควรแก่สรรพยาแลโรค
นั้นๆ เหตุดังนั้นจึงให้รู้ซึ่งทรัพย์คุณ ในคัมภีร์
วโยคสารนี้ อันว่าโอสถมี ๒ ประการ แลทรัพย์นั้นมี ๓ ประการ
คือโภกมะทรัพย์อันเกิดในปถพี ๑ อุพพิททรัพย์อันเกิดสูงพื้นดิน ๑
ซึ่งคมะทรัพย์อันเกิดเพราะสัตว์มีเท้า ๑ เป็น ๓ ประการดังนี้

ข้าตาแดง

อันว่าพัสดุนั้นมีกำลัง มีทองเป็นอาทิ มีเกลือเป็นที่สุด
บันดาเกิดในปถพีได้ชื่อว่าโภกมะทรัพย์ อุพพิททรัพย์มี ๔ ประการ
คือ วนะปะตะยะ ๑ วนะปะติ ๑ วิรุพธ ๑ โอสถิ ๑ คือ
ประกอบด้วยดอกแลผล ชื่อวนะปะตะยะ ทรัพย์ที่ไม่มีดอกแลผล
ชื่อวนะปะติ เครือเถากับทรัพย์ต้นเล็กๆ ชื่อวิรุพธ ทรัพย์ที่มีผลคือ
แล้วต้นตายชื่อโอสถิ น้ำผึ้ง, น้ำมันเนย, กูธ ๓ สิ่งนี้เป็นอาทิ
ชื่อว่าซึ่งคมะทรัพย์ กิริยาที่นอนแลอดนอน แลกิริยาที่ส้องเสพ
สิ่งของแลเวทมนต์ แลลมพัดแดดร้อน ตกใจแลความยินดี
นวดพื้น เสร้าโศกเป็นอาทิดังนี้ ชื่อว่าอะทรัพย์มีได้จัดเป็นยา

อันว่าทองคำนั้น มีคุณให้อิ่มให้เกิดความรักใคร่ ใหรสที่
สุกแล้วมีรสอร่อย แลทองคำนั้นแก้โทษพิศม์ มีรสนั้น รสให้รัก
รสผาด เป็นระสายะนะให้จำเรญอายุ

เงิน มีคุณเลียดมีคุณเย็น ใหรสที่สุกแล้วนั้นกระทำให้คน
สรรเสริญ ให้จำเรญอายุทุกเมื่อ กระทำให้ผอมได้แต่ว่าระงับลม
ระงับดี

ทองแดง มีรสขมหวานผาด กระทำให้ผอม ให้เบา
ให้เผ็ด มีรสสุกอร่อย กระทำให้แผลเย็นแผลงอกเนื้อ ระงับปิตตะ
ระงับเสมหะ

ทองสัมฤทธิ์ มีรสผาดรสขมอนุโลมตามรสทั้งปวง กระทำ
ให้ปราศจากมลทิน กระทำให้ผอมให้รสสุกอร่อย กระทำ
ใหอินทรีย์ผ่องใส กระทำให้สาระพัดในกายให้แห้ง ระงับปิตตะ
ระงับเสมหะ

พิศม์

(พิษ) คือสิ่งที่เป็นอันตราย

ดอกกรัก

ทองเหลือง มีรสขมรสเค็ม ขำระมลทินระงับโรค
ผอมเหลือง เกิดแต่กิมชาติระงับลม กระทำให้ผอมเหลือง

ตะกั่วเกรียบ มีคุณแน่นกับทองเหลือง

เหล็ก ชอบกับดา มีรสฝาด รสหวาน รสขม
กระทำให้ผอมให้ลมกำเริบกระทำให้เย็น ระงับโรคเกิดเพื่อกิม
ปิดตะเสมหะ

แก้วทั้งปวง ชอบกับดา กระทำให้ผอมให้เย็น

มรกต, สังข์, ฟองน้ำทะเล **ตุกต่ำ**, โคริกา, เปนอาทิ กระทำ
ให้อินทรีย์ผ่องใส กระทำให้ผอม ระงับโรคกัณทุโรคหิด **คัณทุ**โรค
ฝี ระงับโรคเกิดเพราะกิมชาติ ระงับเสมหะระงับพิษม์

มะโนศิลา คือหระดานแดงภาษาลังกา คือกัมถันแดง
ภาษาไทยมีคุณดังแก้ว มีรสฝาด, รสหวาน, รสขม, ระงับโรค
รัตตะปิดตะ, โรคพิษม์, ราก, สลือก, กระทำให้ตาสว่าง

ดินสอพองในปล้องไม้ไผ่ มีรสหวานรสเย็น แก้ไชโรค,
ริดสีดวงแห้ง แก้สาระโรคคือหอบ กาสะโรคคือไอ

เกลือระระท้วง เฝ้าไฟแล้วแช่น้ำเอาด่างมีคุณมาก เกลือ
นี้ก็ดี เกลือสะวะซากี้ดี ยะวะกะสาคือน้ำประสารดีบุกก็ดี
ทั้ง ๓ ประการนี้ กระทำให้แห่งระงับเสมหะวาตะปิดตะ

กัณณะ คือน้ำประสานทองนั้น ให้จำเรณูไพฑาตุ ระงับ
โรคกุกฏฐ, โรคพิษม์

หิมะปะลา กิริกะเวพู มหากะเวพู ๓ สิ่งนี้ก็ดี มหาเมวัง
สุลูเมวัง ๒ สิ่งนี้ก็ดี มะละแวนนะ มุงแวนนะ ๒ สิ่งนี้ก็ดี
อุสะกะกะชิรุกะ ๒ สิ่งนี้ก็ดี มะฐลัญฐิชะเอมกี้ดี คณะนี้ให้เจริญ
ชีวิตจริงได้ชื่อว่าชีวะนิยะคะณะ

ตุกต่ำ (ตุ๊กต่ำ) แร่ชนิดหนึ่งสีดำ

เหมือนนิล

คัณทุ ฝั

มหาแกแนศ ๑ สิหิงแกแนศ ๑ อมุกะรา ๑
มหาแกลียะ ๑ พะลา คือขั้ดมอน ๑ เลละสิริวะะทียะ ๑

เอระมินิยะคือเล็บเหยี่ยว ๑ อัสแวนนะ คือหญ้าเกล็ดหอย ๑
 วจาคือว่านน้ำ ๑ นิหิสุปะละ ๑ พิละวะ คือมะตูม ๑ หิริมะสุ
 ระมะนิ คือรากอบเชย ๑ กิริอังคุนะ ๑ แอะแทริยะปะลุ ๑
 มุตุณฺแวนนะ คือผักเป็ด ๑ อะมะตะวัลลี คือบระเพ็ด ๑
 สะตาวะริ คือรากสามสิบ ๑ โคอุระคือโคกกระสุน ๑ นิระละ ๑
 สุลุกระ คือหญ้าคมบางเล็ก ๑ กัฏฐะวะละพุกุ คือมะเขือหนาม ๑
 ตะทะพุท ๑ เหละพุกุ คือ มะเขือขาว ๑ มะรุลลิจิคือชะเอม ๑
 มิกิคือคนที่สอใหญ่ ๑ เปะปิลิยะ คือโกฐจุฬาลำภา ๑
 คณะดังกล่าวมานี้ให้จำเรณูชีวิตรให้เกิดกำลังให้บำรุงไฟธาตุ
 ให้จำเรณูอินทรีย์แต่ละอย่าง มีกำลังต่างกัน กินเข้าไปแล้ว
 หาโทษมิได้ ให้เอาน้ำตาลกรวด, น้ำผึ้ง, น้านมโค,
 น้ามันเนยทั้ง ๔ สิ่งนี้สิ่งใดสิ่ง ๑ เปนกระสายละลายยา สิ่งหนึ่งก็ได้
 ๒ สิ่งก็ได้ ทั้งหมดก็ได้ เด็กก็ดีคนแก่ก็ดี คนมีกำลังก็ดีคนผอม
 ก็ดี คนไม่มีกำลังก็ดี คน**ธาตุหย่อน**ก็ดี ให้ประกอบยานี้กินเกิด

คนที่สอ

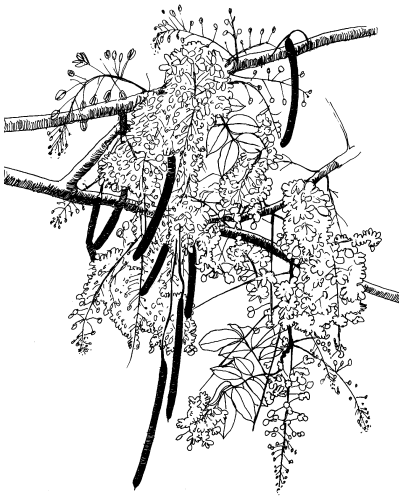
อหนึ่งกินแล้วให้บังเกิดบุตร ให้หอกคอแค้นแขงทั้ง ๔ มีกำลัง
 ถึงกระดูกหักก็ดี แพทย์ก็นับถือรักษาด้วยยานี้เกิด

ขัตมอนเล็ก ๑ ขัตมอนใหญ่ ๑ กิริกะเวพุ ๑
 มหากะเวพุ ๑ ต้นอ้อย ๑ อะมุกะหะรา ๑ กิริติลวะ ๑
 อโนชาคาลังการ่าว่าน้อยหน้า ๑ อันว่ายาหมูนีกระทำให้อัม
 เหตุตั้งนั้นจึงชื่อว่าปะหะติคณะเปน ครอบรักษา

ขันทศกร ๑ สิริละ ๑ แห้วหมู ๑ โกฐกระดูก ๑
 ว่านน้ำ ๑ ขมิ้นชัน ๑ เจ็ดมูลเพลิง ๑ ตำแยเครือ ๑ วิระทะ
 ขิงสด ๑ อันว่ายาหมูนีกระทำให้หอม เหตุตั้งนั้นจึงชื่อว่า
 โสภะนิยะคณะ

ตันรักษาว ๑ ละหุ่ง ๑ แดงกวาร้าน ๑ เจ็ดมูลเพลิง ๑
 สิริละสังข์ ๑ เทรุ ๑ สะระละ ๑ รงทอง ๑ กุลลแวนนะคือ
 กะตุกะโรหิณี ๑ พรหมมิ ๑ ยาหมูนีกระทำให้อุจจาระบริสุทธิ์
 เหตุตั้งนั้นจึงชื่อว่าภะทนิยะคณะ

ธาตุหย่อน ในที่นี้หมายถึง อาการของ
 โรคเกิดจากธาตุสมุฏฐานใด
 สมุฏฐานหนึ่งลดน้อยลง
 กว่าปกติ

ราชพฤกษ์

น้ำผึ้ง ๑ แอดอะทะยะ ๑ ช้องแมวใหญ่ ๑ โลท ๑
ประยง ๑ โกตัมพุรุ คือผักชี ๑ แอนติชิ ๑ อิทินนะรุ ๑
ยางมะขวิด ๑ ยาหมูนีแก้กระตูกหักแตกต่อติด เหตุดังนี้จึง
ชื่อว่าสันฐานคณะ

มหาหิงคุ์ ๑ พริกไทย ๑ สัมมะชาม ๑ โคมะตุ ๑
เทียนยาวะภาณี ๑ ผลรักเทศ ๑ ปัตตะปัญจะ ๑ ใบไม้
๕ ประการที่มีอยู่เบื้องหน้า ๑ ยาหมูนีจำเริญไพฑาตุ เหตุดังนี้จึงชื่อ
ว่าทปนิยคณะ

จันทน์หอม ๑ บุนนาค ๑ กิริอตุล ๑ เหละกิริตตะ ๑
ชะเอม ๑ บัวหลวง ๑ แผลหอม ๑ มะกล่ำตาช้าง ๑
รากอบเชย ๑ ยาหมูนีแก้แผลทั้งปวง จึงชื่อว่าจันธาติคณะ

มูกหลวง ๑ กะเปียน ๑ มะตูม ๑ เจ็ดมูลเพลิง ๑
ขิงแห้ง ๑ หัวหมู ๑ สะค้าน ๑ ตำแยเครือ ๑ สัมป่อย ๑
เทียนสัตตบุษป ๑ ขมิ้น ๑ ยาหมูนีแก้มูลวาตะลมจุกเสียด
แก้ริดสีดวงอกในทวารหนัก ชื่อว่าหะริสเขตคณะ

แก่นตะเคียนลังกว่านสีเสียด ๑ มะขามป้อม ๑
ผลรักเทศ ๑ ขมิ้น ๑ สมอ ๑ สัตตบัน ๑ ลั่นทม ๑
ราชพฤกษ์ ๑ พลังกาสา ๑ ใบมลิวัล ๑ ยาหมูนีแก้**กุฏฐโรค**
ชื่อว่ากุฏฐาราทิคณะ

แผลหอม ๑ ราชพฤกษ์ ๑ จันทน์ ๑ เมล็ดพรหมผักกาด ๑
หัวหมู ๑ สเดา ๑ โมก ๑ ชะเอม ๑ สะตือ ๑
เทียนสัตตบุษย์ ๑ ยาหมูนีแก้ฝีทั้งปวง แก้ริดทั้งปวง

อังฤษะ ๑ พริกไทย ๑ กะทือ ๑ วานเสมา ๑
พลังกาสา ๑ โลล ๑ คนทีสอ ๑ โศกกระสุน ๑ วานน้ำ ๑
เกาะดูละแพะ ๑ ยาหมูนีแก้โรคเกิดแต่กิมิชาติหาย

มะกล่ำเครือ ๑ โลล ๑ ขมิ้น ๑ แรดตะตันฆ่า ๑
มาราแอกะเมล็ดทั้งถ่อน ๑ จันทน์เกราะ ๑ โศกกระออม ๑

กุฏฐโรค โรคเรื้อน

กระวาน ๑ ยานี้ก็ดี จันทน์ ๑ ชะเอม ๑ คนทีสอ ๑ ยานี้ก็ดี
ทั้ง ๒ ขนานนี้แก้พิษ

น้ำเข้าดอก ๑ พุดทรา ๑ ทับทิม ๑ เมล็ดเข้า ๒
เดือน ๑ ส้มซ่า ๑ รัตตะหิริเวริยะ ๑ แฝกหอม ๑ ยอดหว้า ๑
ยอดมะม่วง ๑ ดินแห้ง ๑ ยาทั้งนี้แก้อาเจียน

ขิงสด ๑ ตำแยเครือ ๑ หริเวริยะ ๑ โกฐจุฬาลำภา ๑
บระเพ็ด ๑ สะเดาดิน ๑ หัวหมู ๑ ขี้กา ๑ ผักชี ๑ ยาทั้งนี้
แก้กระหายน้ำ

มะเขือหนาม ๑ มะเขือขาว ๑ เมว ๑ รากบัว ๑
โกฐพุงปลา ๑ เปราะหอม ๑ ตำแยเครือ ๑ เมล็ดพุดทรา ๑
ยาทั้งนี้แก้สอ

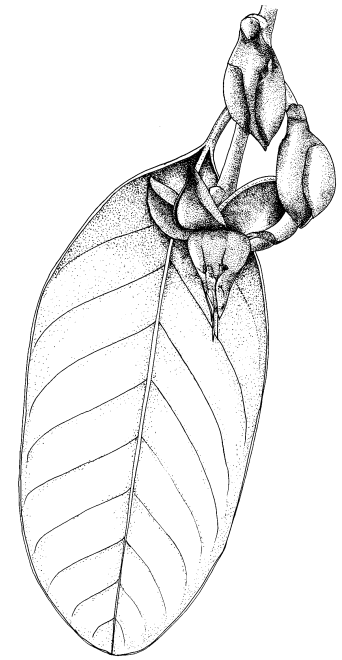
ธัญอุตุมูละ ๑ บัวหลวง ๑ ช้องแม้วใหญ่ ๑ เกสรบัว ๑
เปลือกโลห ๑ มะละอิดตะมะละทะทะ ๑ อิทินันรุ ๑ ยางจ้าว ๑
เมล็ดมะม่วง ๑ ยาทั้งนี้กินผูก ชื่อมะละคาหิ

หว้า ๑ มะม่วง ๑ มะเดื่อ ๑ ไทรย้อย ๑ ยาทั้งนี้เอายอด
เอเละเกทิ ๑ ไกร ๑ สารภี ๑ ส้มเสี้ยว ๑ รักเทศ ๑
มะกะกิริยะ ๑ มะกล่ำเครือ ๑ มะกล่ำตัน ๑ ยาหมื่นนี้แก้บุตรภจจน
จึงชื่อว่า มุตตคณ

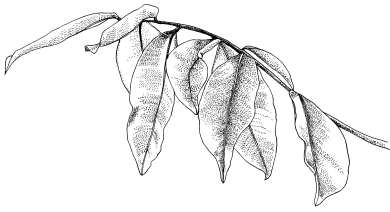
โผฏา ๑ โศกกระสุน ๑ อ้อยป่า ๑ เปลือกอบเชย ๑
โศกกระสุนแดง ๑ หญ้าแพรก ๑ อ้อยเครือ ๑ หัวหมู ๑
ปณะเพ ๑ ยาหมื่นนี้แก้ขัดเบา

คนทีสอใหญ่ ๑ ชะเอม ๑ ผักโหมหิน ๑ อดแอติยะ
ตำแยเครือ ๑ สมอ ๑ ดีปลี ๑ โกฐพุงปลา ๑ นวะแนตติลียะ ๑
มะเขือหนาม ๑ มะเขือเครือ ๑ ยาหมื่นนี้แก้ไอ

ขิงสด ๑ แอปุละ ๑ โหมตุ ๑ สิงคุรุปิยะลิ คือ
เปราะหอม ๑ นวะแนตติลียะ ๑ กระเพรา ๑ สุขปลา ๑ กิติแท ๑
รากบัว ๑ กระวาน ๑ กุลูแวนละ ๑ ยาหมื่นนี้แก้ไอแก้หอบ

ดอกสารภีป่า

ใบกฤษณา

วิธิปิยะลหะ ๑ เพาะวรุท ๑ มนุแหวต ๑ รากอบเซย ๑
ประเพ็ด ๑ ก้นปิต ๑ ตรีผลา ๑ ยาหมุ่นี่แก้ไข้ทั้งปวง

บัวหลวง ๑ เข้าตอก ๑ แฝกหอม ๑ ชะเอม ๑ อุปล ๑
รากอบเซย ๑ น้ำตาลกรวด ๑ หิริเวลิยะ ๑ ช้องแมวใหญ่ ๑
กระโดน ๑ จันทน์ ๑ ยาหมุ่นี่แก้ร้อน

เนื้อไม้ ๑ ขิงสด ๑ กฤษณา ๑ กาลูเวล ๑ วานน้ำ ๑
ผักชี ๑ สิริล ๑ ดีปลี ๑ มะเขือหนาม ๑ ไตฏิละว่าเพกา ๑
คนที่สอใหญ่ ๑ ยาหมุ่นี่แก้เย็น

เทียน ๑ พริกไทย ๑ เทียนดำ ๑ สะค่าน ๑
เทียน ยาวภาณี ๑ เบ็ญจปัตต ๑ ใบไม้ ๕ ประการด้วย
ทศมูลราก ๑๐ ประการด้วย ยาหมุ่นี่แก้ยอก, แก้เสียด, แก้บวม

น้ำผึ้ง ๑ ชะเอม ๑ เข้าตอก ๑ สว่างคุรุ คือดินแดงเทศ ๑
ประยง ๑ ยางง้าว ๑ ดินเผา ๑ เปลือกไม้เหลือง ๑
น้ำตาลกรวด ๑ เปลือกโลห ๑ ยาหมุ่นี่เจริญอาหาร

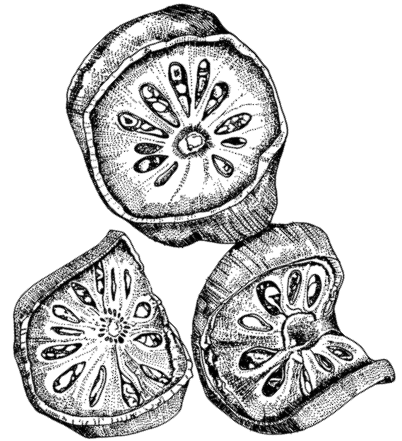
หญ้าเกล็ดหอยใหญ่ ๑ ผักโหมหินเล็ก ๑ ผักโหมหินใหญ่ ๑
ละหุ่งขาว ๑ ละหุ่งแดง ๑ ทองกวาว ๑ อุสกะกะชีวกะ ๑
โคกกระสุน ๑ รากสามสิบ ๑ ดองดึง ๑ หัวเบ็ญจปัตตะ ๑
วณะแวนนะ ๑ มะเขือหนาม ๑ มะเขือเครือ ๑ แอดสฎิยะ ๑
พาสูล ๑ เหละขียะ ๑ ถ้ามิได้ ให้เอามุแวนนะ มหาเหละขียะ
ถ้ามิได้ เอามะละแวนนะ อาจารย์ะกล่าวไว้ให้เอาสิ่งละ ๔๐ กล้า
ถั่วดำ ๑ สะตือ ๑ สวาด ๑ ยาหมุ่นี่แก้ผอมแห้ง แก้**คุลมโรค**
ก็ได้ แก้มแก้หอบก็ได้ แก้ปิตตะก็ได้แล

ไกร ๑ มะเดื่อ ๑ สารภี ๑ ไทร ๑ มะทรง ๑
มะพลับ ๑ ปยะลิ ๑ พุดทรา ๑ อชุนะ คือกุ่มน้ำ ๑ กุ่มบก ๑
กุ่มแดง ๑ อัสสะกัณณะ คือหูกวาง ๑ มารา ๑ มะม่วง ๑
โคปาลุ* ๑ ถ้ามิได้เอาโหมตุ ๑ ทองกวาว ๑ รักเทศ ๑
โลหขาว ๑ หัวควาย ๑ หัวนาก ๑ ชมภูใหญ่ ๑ ยาหมุ่นี่แก้ดี
แก้โลหิต แก้ปรเมหะพลันหาย แก้บาดแผลด้วยแก้ร้อนด้วย
แก้เกาสัตริในทางปัสสาวะ

คุลมโรค โรคลมต่างๆ

โคปาลุ* ชื่อพืชสมุนไพรอย่างหนึ่ง
(ต้นฉบับเขียนเช่นนี้)

ตีป्ली ๑ เจ็ดมูลเพลิง ๑ ว่านน้ำ ๑ โมกมัน ๑
ตีป्लीใหญ่ ๑ รากข้าวหลาม ๑ หัวหมู ๑ ขิงสด ๑ กระวาน ๑
อิริทะ ๑ กระเจา ๑ สะค้าน ๑ พริกไทย ๑ เทียนยาวภานี ๑
เมล็ดพรหมผักกาด ๑ ภารยพติทัมเทอสุณ ๑ สิหิงเมฆหังคุ ๑
มหาเมฆหังคุ ๑ สเดา ๑ เทียนดำ ๑ ตำแยเครือ ๑
พิลังกาสา ๑ ยาหมูนี้นำจัด **วาทะ**, เสมหะ

มะตูม

กระแจะ ๑ กระวาน ๑ โลห ๑ หิริเวลิยะ ๑
เกสรสารภี ๑ สมุลแว้ง ๑ ใบพิมเสน ๑ เปราะหอม ๑
กาลเวล ๑ ดอกจันทน์เกาะ ๑ ข่อย ๑ ดอกบุนนาค ๑
เปลือกไม้เหลือง ๑ เทียนสัตตบุศย์ ๑ ะสะยะ ๑ รงทอง ๑
สาละมละ คือดอกกรัง ๑ สังข ๑ สิวิฏ ๑ หว่า ๑ ชันไม้รัง ๑
วะระณะยะเพนหอยวิเศษในมหาสมุท ๑ ชฎามังษี ๑ โกฎกระดุก ๑
ยาดังกล่าวมานี้ชื่อว่าเอลาทิกณะ แก่ต่อม, แก่ฝี, แก่พิศม์,
แก้วาทะ, เสมหะ

สันพร้ามอน ๑ ฎุกแวล้งคุ ๑ รากสามสิบ ๑ มะตูม ๑
สิหิงเมฆหังคุ ๑ มะรุม ๑ หญ้าคา ๑ ดอกคำหั่ง ๒
มะเขือขาว ๑ มะเขือหนาม ๑ ธารุสกะคือมะปราง ๑ นิยะทะ ๑
ติดติคะ ๑ ถ้าไม่ได้เอาเกมิทะก็ได้ คนที่สอใหญ่ ๑ สะค้าน ๑
เจ็ดมูลเพลิง ๑ สติอ ๑ ยาดังกล่าวมานี้ชื่อว่า ะระนาทิกณะ
แก้ **อันตะวิทธาโรค** แก่มันทาหินี้ แก่เสมหะ แก่คุลุมโรคหายแล
ยาขนานนี้ให้เอาแต่รากทั้งหมด

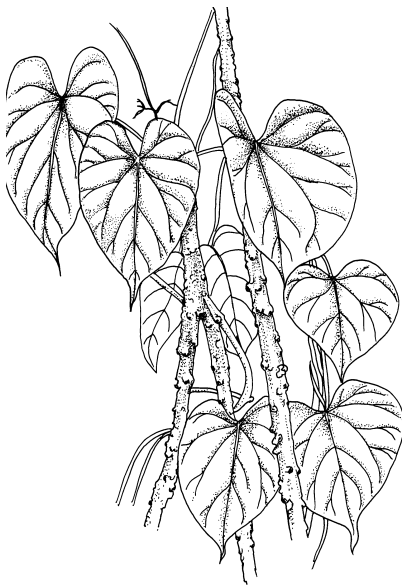
ราชพฤกษ์ ๑ เจ็ดมูลเพลิง ๑ หังคุ ๑ มะเขือหนาม ๑
เล็บเหยี่ยวก็ได้ ๑ สเดา ๑ แคป่า ๑ เมทะหังคุ ๑
ต้นศีสะเต่า ๑ ประเพ็ด ๑ กระเบียน ๑ ก้นปิด ๑
สเดาติน ๑ ขี้กาแดง ๑ สติอ ๑ สริล ๑ โมกมัน ๑ ดอกคำ
ทั้งสอง ๑ นิริลเคาะแวลก็ได้ ๑ สัตตบัน ๑ ยาดังกล่าวมานี้ชื่อ
อโรคาทิกณะ แก่ประเมหะ แก่กะระชะ แก่ไข้จับ แก่ราก
แก้เสมหะหาย

วาทะ

ลม

อันตะวิทธาโรค โรคที่มีอาการเสียดแทง

ในลำไส้ใหญ่

บระเพ็ด

ขนานนี้เอาแต่เปลือกแต้ราก เอาโลทขาวหรือโลทแดง ๑
 หัวหมู ๑ ปลู ๑ กล้วย ๑ รัง ๑ เอละวะนุ ๑
 โกะโนล์ ๑ พระยามือเล็ก ๑ บุกรอ ๑ ช้องแมวใหญ่ ๑
 อิศาลุ ๑ ยาหมูนี้อื่อว่าโลทาทิคณะ แก้เสมหะแก้มททั้ง ๒
 แก้เพศสัตรีในทางปัสสาวะ แก้วรรณโรค กระทำให้กายมัน
 แก้สรรพพิศม์

กันปิด ๑ ดอกคนที่สอเหล็ก ๑ เปลือกโลท ๑
 อิทินรุ ๑ เกสรบัว ๑ ชะเอม ๑ สุลมลิป ๑ มะตูม ๑
 ยาหมูนี้อื่อว่า อัมพะฎาทิคณะ แก้ปักกาติสารโรคคือบิตหน้า

มะขามป้อม ๑ สมอ ๑ ดีปลี ๑ เจ็ดมูลเพลิง ๑
 ยาหมูนี้อื่อว่าอาละมะกาทิคณะ กระทำให้กายผอม แก้เสมหะ
 กุฎฐโรค แก้ปิตตะแก้เสมหะ แก้ไขทั้งปวง อนึ่งกระทำให้ถอย
 กำลัง บำรุงไฟธาตุด้วยตรีผลา มีสมอแป้นั้นนั้น แก้วสมชรา
 คือไขผิดสำแลง ทำให้ตาสว่าง บำรุงไฟธาตุ แก้เสมหะ
 กุฎฐโรค แก้ปิตตะ เสมหะหาย อันว่าทรรพยามีสมอแป้นอาทิ
 อาจารย์ผู้วิเศษย่อมสรรเสริญไว้ในคัมภีร์ทั้งหลายเป็นอันมาก
 เหมือนดังตำราอุทาหรณ์ ว่าทรรักษา ทิตรีผลากัสมรติดังนี้มี
 ขนานหนึ่ง ตีลาทลานีเอลปุตปลลวตลูปิตผลา ดังนั้นก็มีขนานหนึ่ง
 เหตุตั้งนั้นจึงได้เอาสมอแป้นอาทิ มาสรรเสริญไว้ในคัมภีร์นี้

ข้ากา ๑ จันทน์ ๑ แมทหังคทั้งสอง ๑ จำแยะเครือ ๑
 กันปิด ๑ บระเพ็ด ๑ ยาหมูนี้อื่อว่าปะโตลาทิคณะ แก้เสมหะ
 แก้ราก แก้กินเข้าไม่ได้ แก้ฝี แก้พิศม์หาย

จันทน์ ๑ บระเพ็ด ๑ สเดา ๑ ผักชี ๑ บัวหลวง ๑
 ยาหมูนี้อื่อว่าโลจาทิคณะ แก้กระหายน้ำ แก้วร้อน แก้ราก
 แก้กินเข้าไม่ได้ แก้สารพัดไขหาย

กิริกะเวพู ๑ มหาเวพู ๑ ชะเอม ๑ โกรฐพุงปลา ๑
 สุลูเมวัง ๑ มหาเมวัง ๑ โอสัมพิยะ ๑ โปตรุ ๑ มิมะทะ ๑
 สุลุกัลต์ ๑ ทะทะกะลัต ๑ มุแวนนะ ๑ มัสแวนนะ ๑ ตุมปิฎิยะ ๑

สสุเตทละ มหาเตทละทั้ง ๒ นั้นไม่มีให้อาสุฤกะลัด มหาสุฤกะลัด
ใช้ก็ได้ นม ๑ บัวหลวง ๑ ประเพ็ด ๑ ยาหมูนี้อีกว่ากาโกลาท
คณะ กระทำให้ร้อนให้เกิดน้ำนมให้เจริญอายุ แก้วปิตตะ แก้ววาตะ
แก้วเลือดหาย

รากอบเชย ๑ รากบัวหลวง ๑ แผลกหอม ๑ ชะเอม ๑
จันทน์ทั้ง ๒ ส้มเสี้ยว ๑ ยาหมูนี้อีกว่าสาริกาทิคณะ
แก้รัตตะปิตตะโรค แก้กะหายน้ำ แก้นอนไม่หลับ แก้ไข้เพื่อดี
แก้รากแก้วร้อนมีกำลังกล้าหาย

รสอันณะ ๑ โตอันณะ ๑ โฝงา ๑ เกสรบุณฑก ๑
ชะเอม ๑ ยาหมูนี้อีกว่าอัญชนาทิคณะ แก้วปิตตะ แก้วพิศม์
แก้ร้อน แก้วโรคดังกล่าวมานี้

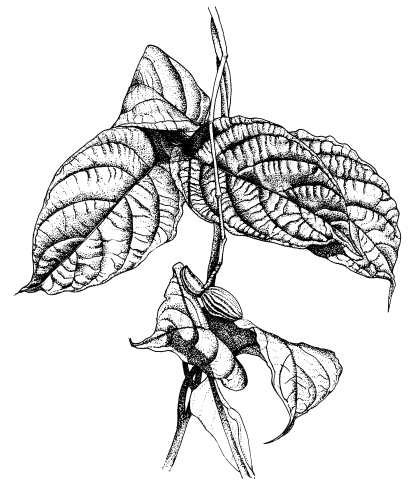
ว่านน้ำ ๑ หัวหมู ๑ สมอ ๑ เทียนสัตตบุศย์ ๑
ขิง ๑ อีวะทะ ๑ ยาหมูนี้อีกว่าวะจาทิคณะ

ขมิ้น ๑ มัสวานนะ ๑ ขมิ้นเครือ ๑ ชะเอม ๑
โมกมัน ๑ ยาหมูนี้อีกว่าหริตาทิคณะ ยา ๒ ขนานนี้แก้โทษแห่ง
อามาจะให้สุกได้ แก้อามะอดิสาร คือเป็นบิดยังอ่อนๆ ให้อาย
แก้โทษน่านมสตรี ให้บริสุทธ์ได้

กันปิด ๑ ทัมเทวสุ ๑ สิหิงแมทหังคุ ๑ ขิง ๑
เทียนสัตตบุศย์ ๑ ยาหมูนี้อีกว่าปาทาทิคณะ แก้วหอบ แก้วไอ
แก้**อุทธังคมาวต** แก้วคูลุมโรค แก้วรูชาโรค คือปวดขบในท้องหาย

เมล็ดฝ้าย ๑ น้ำประสานดีบุก ๑ เปลือกสินเธาว์ ๑
กสิล ๑ มละกสิละ ๑ มหาหิงคุ์ ๑ คิริชคัลมทะ (ภาษาบาฬี)
คือเนื้อหิน ๑ ตุกตำทั้งสอง ๑ ยาหมูนี้อีกว่าอุปะสราทิคณะ
แก้เมทะ แก้วลักขราสมโรคคือเป็นนิ่วกรวดนิ่วหินหาย

วิตรูอันธระ (ภาษาบาฬี) กะถินป่า ๑ คนทีสอใหญ่ ๑
อ้อยเครือ ๑ โฝงา ๑ หนุ้าแพรก ๑ ธารุสกะ ๑ รากอบเชย ๑
โกวะกา คือเครื่องนมพิจิตร ๑ เพกา ๑ โดกกระสุน ๑

ขมิ้น

อามา ความป่วยไข้

อุทธังคมาวต อาการมือเท้าชักไขว่

ร้อนในท้อง ทุรนทุราย

หาวเรอ เสมหะมาก

ดอกทองกวาว

นิรลยาประ ๑ โศกกระสุนแดง ๑ ถ้าไม่ได้เอาเข็มแดง
หย้าคา ๑ ดอกคำเขียวหรือดอกคำเหลือง ๑ ยาหมูนี้อาหารุขท
คณะแก่นัวหิน นัวกรวด นัวเบาเป็นเส้นในปัสสาวะ มักมี
นัวเป็นอาทิ แก้มุตรกฤษณ์ แก้วตาหยา

เตลัมพู คือส้มโอง ๑ กะเบียน ๑ รากโมกทั้งสอง ๑
เจ็ดมูลเพลิง ๑ สลัดไดเล็ก ๑ แหวดัล ๑ ทองกวาว ๑
แถวระ ๑ ยาหมูนี้ออกุมกาทิคณะ แก้วประเมหะ แก้มูลพยาธิ
แก้วระสมโรค ยามุกาทิคณะนี้เผาไฟเอาต่าง

รัง ๑ โคมพู ๑ ทองกวาว ๑ แหวดัล ๑
แสโหลมัล ๑ กุ่มบก ๑ ประดู่ ๑ มหริ ๑ แถวระ ๑
จันทน์เกาะ ๑ ปุรุท ๑ สีเสียดตัน ๑ จันทน์ทั้งสอง ๑
สีหิงปุรุท ๑ รัตมูรุต ๑ สิริส ๑ กาลวลี ๑ ยาหมูนี้อ
สาลาติคณะ แก้วเสมหะ แก้วอมเหลือง แก้วขัดเบา แก้วกฐโรค
แก้วประเมหะ ยาหมูนี้อาเป็ลือก

อุบล ๑ กมูท ๑ บัวหลวง ๑ เหลมลิ ๑
สัตตบุศย์แดง ๑ ชะเอม ๑ ยาหมูนี้ออกุปลาติคณะ
แก้วปิตตะแก้วโลหิต แก้วรัตตะปิตตะ แก้วพิศม์ แก้วราก
ยาหมูนี้อาเ่งากับเกสร

ตะกั่วเกรียบ ๑ ทองแดง ๑ สังข์ ๑ ตะกั่วดำ ๑
ทองคำ ๑ เงิน ๑ ยาหมูนี้อาแก้เจ็บขัดเบา แก้เจ็บในอก
แก้อุลุมโรค แก้วอมเหลือง แก้วประเมหะ แก้วพิศม์หายแล

ตุลสิ คือกระเพราขาว ๑ กระเพราดำ ๑ รุวร ๑
กรรุตลา ๑ อนุตลา ๑ ไม้ไผ่ ๑ เข้าฝาง ๑ เตรุม คือเข้าละมาร ๑
กรีย ๑ โกล ๑ มณฑปลา ๑ ค้อนกลองนา ๑ ชะเอม ๑
อ๊กแมลล์ ๑ กระเพราเครือ ๑ บางอาจารย์ว่าอบเชยกระเพราดำ ๑
เรรุ ๑ เพ็ชสังฆาฏ ๑ พิลังกาสา ๑ แก่นแมร ๑ แมทหังค ๑
ทั้งสอง ๑ โกรคุแพททะ ๑ ช้องแมวใหญ่ ๑ ยาหมูนี้อา
สุรษาทิวค แก้วกิมโรค แก้วเสมหะโรค แก้วไอกินอาหารไม่มีรส
แก้หวัด แก้หอบหาย ขำระแผล ยาหมูนี้อาใช้ได้มาก

มะปราง ๑ ช้องแมวใหญ่ ๑ ทับทิม ๑ ผลจันทร์ ๑
 กิริมูลคือไม้เกษ ๑ มะขามป้อม ๑ พระยามือเหล็ก ๑
 คนที่สอใหญ่ ๑ ยาหมูนี้อื่อปารสุกาทิณะ แก้มให้ชื่นใจให้
 เจริญอาหาร แก้กะหายน้ำ แก่โทษปัสสาวะ ให้ใช้แต่ผล

แห้วหมู ๑ เครื่องันปิด ๑ ขมิ้นทั้งสอง ๑ ตำแยเครือ ๑
 เหมวดี คือขันทศกร ๑ กระวาน ๑ อิวทะ ๑ โกฎกระตูก ๑
 รักเทศ ๑ ตรีผลาหนึ่ง หังคูล ๑ ยาหมูนี้อื่อมุตาทิณะ
 แก่โรคเกิดแต่เสมหะหาย กระทำให้บริสุทธิ์ กระทำให้สุขให้เกิด
 นานนมแก่เพศสตรีในทางปัสสาวะวิเศษนักแล

โผฏา ๑ ทองแตก ๑ มะขาง ๑ ไทรย้อย ๑
 สลัดไดเล็ก ๑ รากจิงจ้อเหลียม ๑ บระเพ็ด ๑ พรหมมี ๑
 ยักเพรีย คือครอบตลับ ๑ เสตกัล ๑ ราชพฤกษ์ ๑ แวลลิวัน ๑
 กฏุเวลังค ๑ สดือ ๑ เกลกิริยะ คือต้นรงทอง ๑ ยาหมูนี้อื่อว่า
 สามาทิณะ ๑ แก้มอุทรรังคมาวาท แก่โรคท้องมาร แก้ม
 กระทำให้ท้องขึ้น แก่พิศม์ แก่คุลุมโรคเป็นอาทิหายแล

มะตูม ๑ คนที่สอใหญ่ ๑ เพกา ๑ ช้องแมวใหญ่ ๑
 แคป่า ๑ ยาหมูนี้อื่อมีมะตูมเป็นอาทิ ชื่อว่าพิลวาทิณะ ให้เจริญ
 ไฟธาตุ แก้วาตะ แก่เสมหะหาย

ขัตมอน ๑ ผักโหมหิน ๑ ละหุ่ง ๑ มุงแวนนะ ๑
 มัสสุแวนนะ ๑ ยาหมูนี้อื่อแก้ปิตตะ, เสมหะ, วาตะ, กระทำ
 ให้ตัวเบา

หญ้าเกล็ดหอยเล็ก หรือ เกล็ดหอยใหญ่ ๑ ละหุ่ง ๑
 มะเขือทั้งสอง ยาหมูนี้อื่อปัญจะมูลเหล็ก แก้วาตะ เสมหะหาย

หัวเบญจปัตตะ ๑ รากอบเชย ๑ สิหิงเมทหังค ๑
 บระเพ็ด ๑ โผฏา ๑ ขมิ้นเครือ ๑ ยา ๖ สิ่งนี้แก้มุตรกถจณ
 แก้วาตะ แก่ปิตตะหาย

กฏุเวลังค ๑ โดกกระสุน ๑ ดอกคำทั้งสอง ๑
 กระมัพพะคือ มะนาวเทศ ๑ รากหญ้าหนาม ๑ ห้าประการนี้
 แก่เสมหะ วาตะหาย

ดอกช้องแมว

ดอกอัญชันขาว

หญ้าแพรก ๑ อ้อยเครือทั้งสอง หญ้าคา ๑ ไม้รวก ๑
แปเปละ รากหญ้าห่าประการนี้ เอาสิ่งเดียวก็ได้ เอาทั้ง ๕
ก็ได้ แก่ปิตตะ แก่มุตรกฤจณ ชำระลำไส้

โมกมัน ๑ แมงหิ้งคุ ๑ สิริเตกกุ ๑ ตำแยเครือ ๑
พริกไทย ๑ หัวใหญ่ ๑ วานเสมา ๑ กระวาน ๑ ก้นปัด ๑
เทียนดำ ๑ เพกา ๑ กะเบียน ๑ เทียนยาวภานี ๑
พรวนผักกาดขาว ๑ วานน้ำ ๑ ยาหมูนี่ก็ดี เทียน ๑
มหาหิงคุ ๑ พิลังกาสา ๑ ผักเสี้ยนไทย ๑ ใบ ๕ ประการ
ดังกล่าวมานี้ชื่อว่าวัชกาทิคณะ แก้วาตะ, เสมหะ, เมทะ
แก้กลุ่มโรค แก้หวัด แก้ไข้ แก้เมื่อยแก้ขบ แก้เปื่อยหาย

รักขาว ๑ มะแว้งเครือ ๑ รากทองแตก ๑ ทองดี ๑
ห้มเทวสุทุ ๑ แรตต ๑ อัสดิย ๑ หระดาน ๑ หญ้าพันงู ๑
แกมเมรีย ๑ สติอ ๑ เหลกัตตโกลุ คืออัญชันขาว ๑ ดอก
จันทน์เกาะ ๑ โศภกระออม ๑ แหตินิยะ ๑ ยาหมูนี่ชื่ออังกา
ทิคณะ แก่เสมหะ แก่เมทะ แก่พิศม์ แก่กิมโรค
แก้กฎฐโรคหาย แก้บาดแผลดีวิเศษนัก

เทียนสัตตบุศย์ ๑ ตวระณะคือเนื้อไม้ ๑ โกรฐสอ ๑
เอาทสมุลด้วย ขัดมอนเล็ก ๑ เข้าดอกขั้ว ๑ เอาวิระตะราทิ
คณะประกอบด้วย เอาพิทาทิคณะด้วย แก้ลมทั้งปวง

ประตุ ๑ โคมพุกตะ ๑ พุกทะ ๑ กุพคือกุ่มบก ๑
ตะเคียนหรือสีเสียดก็ว่า ๑ แกกระ ๑ มะหะริ ๑ แอฏฐระ ๑
แมงหิ้งคุทั้งสอง จันทน์ทั้งสอง ขมิ้นเครือ ๑ ตริตหะ ๑
เอารากเอาใบ ตาลโตนด ๑ ใบทองกวาว ๑ หิกระมัดตะ ๑
ดอกรัง ๑ ต้นทေးต้นหมากเมีย ๑ เมล็ดโมกมัน ๑ ผลยอ ๑
ยาหมูนี่ชื่อ อัสนาทิคณะ แก่มือต่างเท้าต่าง แก้กฎฐโรค
แก้เสมหะ แก้ประเมหะ แก่กิมโรค แก้โรคผอมเหลือง
แก้เมโทษหาย

เอาทุรวาทิคณะก็ดี ๑ เอาหญ้าแพรก ๑ ตำแยเครือ ๑
สเดา ๑ เสนียด ๑ วัททุ ๑ หัวหมู ๑ รากสามสิบ ๑ กลีละ ๑
ประยง ๑ เอานิโครธาทิคณะก็ดี อุปะลาทิคณะก็ดี อัสสนาทิ

คณะก็ดี สุระลาทิกคณะก็ดี มุตตาทิกคณะก็ดี วจาทิกคณะ
ก็ดี คณะทั้งหลายนี้แก้เสมหะหาย

หัวเบญจปัท ๑ ละหุ่ง ๑ แอสะติยะ ๑ ผักโหมหิน ๑
สตือ ๑ กัมพูลวะนนะ ๑ มงวนนะ ๑ ถั่วดำ ๑ ชีวะนะ ๑
รสสัณญา ๑ อภิรุ ๑ วิระวันนิ ๑ ชีระโกหัจจะบัง ๑ ยาหมูนีชื่อ
ว่าชีวะสัณญาเป็นรากใหญ่ห้าประการ

รสสัณญาปหฺวิ ๑ คัณฐการิ ๑ สาธปณณิ ๑ ปัญญา
หปณณิ ๑ โตขุรูกะ ๑ ยาหมูนีรากเล็ก ๕ ประการ อบเชย ๑
ยาหมูนีชื่อพิทาทิกาทิกณะ เป็นยาแก้ให้ขึ้นอกขึ้นใจ กระทำให้มี
แก้เสมหะแลปิดตะ แก้วบวมแก้คูลุมโรค แก้วโรคให้กลับเนื้อกลับตัว
แก้ลมอุทธรังคะมาวต แก้ไอหายแล

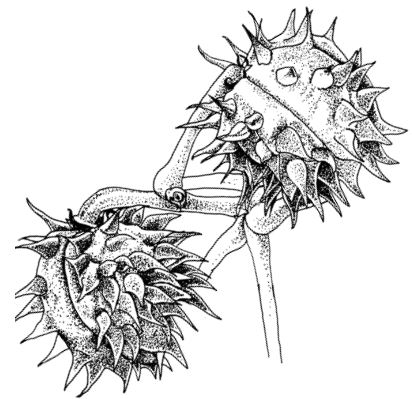
อันว่าคณะทั้งหลายนี้ก็ดี น้ำมัน น้ำมันเนยทากก็ดี แพทย์
ดูด้วยอาการอันควรแลไม่ควรแล้วพึงกระทำโดยฉลาด

อันว่ายาสิ่งใดคือดอกแลผล หรือเปลือก รากแลใบเป็น
อาทียังมิได้บอกให้แจ้งนั้น ก็ให้แพทย์เอารากใช้เถิด ถ้ายาสิ่งใด
มิได้บอกประมาณ ให้เอายาสิ่งนั้นเสมอกันเถิด ถ้าน้ำกระสายยัง
มิได้บอกแจ้งก็ดี ก็ให้ละลายด้วยน้ำกินเถิด ยาผงสิ่งใดเมื่อจะให้
กินนั้น ให้ดูประมาณเห็นว่าควรจะให้กิน **อะกะ**หนึ่งก็ดี ๒ หรือ
๔ **อะกะ**ก็ดี **นิสกะ**หนึ่งก็ดี ๒ หรือ ๓ **นิสกะ**ก็ดี มากกว่านี้หน้อย
หนึ่งก็ดี ดูประมาณแล้วพึงให้กินเถิด

อนึ่งยาสิ่งใดเจือด้วยน้ำมันนั้นควรจะให้กิน **ปะสะตะ** ๑
ก็ดี ๒ หรือ ๓ **ปะสะตะ**ก็ดี ให้ดูประมาณอันควรแล้วพึงให้กินเถิด
อนึ่งถ้าเห็นว่าวันใดพานจะเย็นอยู่ก็อย่าให้กินเลย

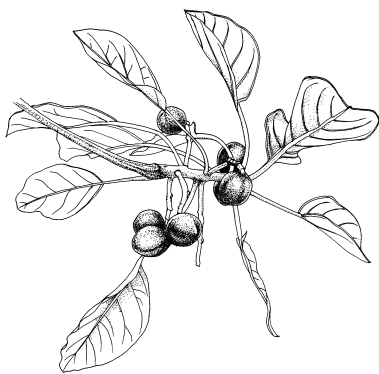
แพทย์จะรักษาโรคสิ่งใดให้ดูประมาณ เห็นว่าควรจะให้กิน
ยานั้น ๓ วันก็ดี ๗ วันก็ดี ๑๒ วันก็ดี มัณฎลคือ ๓๐ วันก็ดี
ประมาณดูแล้วพึงให้กินยาเถิด

ถ้าให้ยาสิ่งใดกินเห็นว่าโรคนั้นหยุดอยู่ก็ดี บรรเทาลงก็ดี
พึงให้ยานั้นกินไปเถิด ถ้าโรคนั้นทวีมากไปก็ให้ยกยานั้นเสีย

ผลละหุ่งแดง

อะกะ	มาตราชั่งน้ำหนักสมัยโบราณ
นิสกะ	มาตราชั่งน้ำหนักสมัยโบราณ
ปะสะตะ	พายมือ คือเต็มอุ้งมือ

สมอพิเภก

เอายาอื่นให้กิน โรคสิ่งใดบังเกิดขึ้นได้ในกาลเท่าใด พึงให้กินยาไปเท่านั้นหายแล

อนึ่งโรคบังเกิดได้ปี ๑ รักษาตุ ๗ วันแล้ว ถ้ากำลังโรคมิเสมออยู่พึงให้กินยาอื่นเกิด

ถ้าให้กินยาสิ่งใดแลยังไม่เห็นคุณ ก็อย่าเพอให้กินยาอื่นซ้ำเข้าไปในขณะนั้นก่อน เหตุดังฤๅ เหตุว่ายาที่กินไปก่อนนั้นมีกำลังไอชาสยงสงบอยู่ ยาที่กินภายหลังนั้น เข้าไปปะทะกันอยู่ แล้วก็ให้คุณต่างๆ กันไปก็จะหาประโยชน์มิได้

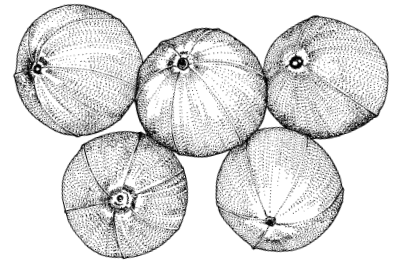
ถ้าเป็นไข้จับในฤดูอันเสมอกัน ไม่ร้อนไม่หนาวก็ดี โทษที่จับอยู่นั้นยังมีได้ระงับก็ดี อนึ่งในประเมหะโรคธาตุยังบริบูรณ์ก็ดี อนึ่งในรัตตะकुलุมโรคนั้นเรื้อรังอยู่นานก็ดี ลักษณะโรคทั้งหลายดังกล่าวมานี้ แพทย์พึงรู้ว่าจะรักษาหายง่าย

อันว่าสมอเทศ, สมอไทย, นั้นมีรสหวานสุขุม มีรสฝาด, รสแห้ง, รสเค็ม, รสเบา, ให้จำเรณูไฟธาตุ กระทำให้สุกชอบเมทะมีคุณอุ่นชำระมทินในกายให้บริสุทธิ์ เจริญอายุให้เกิดปัญญา ให้เกิดกำลัง เจริญอินทรีย์ทั้งหลายมีจักขุเป็นอาทิ แก่กุฏฐโรค กระทำให้จำเรณูวรรณ แก่เสียงแหบ แก่เสียงแห้ง แก่เสียงแข็ง แก่บุราณชวร แก่ศีตะโรค จักษุโรค แก่โรคผอมเหลือง แก่เหตุไทยโรค แก่**กามิล** แก่ตระหนี่โรค แก่บวมเดินเหินไม่ได้ แก่ประเมหะมุตโรคติสาร แก้วาตะ แก่รากล แก่กิมิโรค แก่หอบ แก่หวัด แก่ไข้ป่าท้องโร แก่ท้องขึ้นให้ขัดหนักแล้วกลายเป็นคุลุมโรมให้ขัดเบาแล้วให้กินอาหารไม่มีรส แก่โรคอันเกิดแต่เสมหะ, วาตะหายแล

อนึ่งกินเข้าแล้วกินสมอ แลสมอนั้นบำรุงอินทรีย์ทั้ง ๕ ระวังวาตะ, ระวังเสมหะ, ระวังปิตตะ กระทำให้กะเพาะอาหารเก่าบริสุทธิ์เป็นยาอันประเสริฐ สมออันมีรสหวาน, รสเปรี้ยวเหตุ ดังนั้นจึงแก้ลม สมออันมีรสเผ็ด, รสขม, เหตุดังนั้นจึงแก้เสมหะ สมออันมีรสฝาด, รสหวาน, เหตุดังนั้นจึงแก้ปิตตะ

มะขามป้อมน้ำบัตโทษทั้งปวงชอบกับตา มีรสแห้งรสเปรี้ยวจึงแก้ลม มีรสหวานรสเย็น มีรสฝาดรสแห้งจึงแก้เสมหะแลมะขามป้อมนี้มีผลอันอุดมกว่าผลอื่นๆ

สมอพิเภกกระทำให้อุสสุกให้อ่อนให้เย็น ชอบกับผมมีคุณคล้ายกับมะขามป้อม สมอเทศสมอไทยก็ดี เอาส่วน ๑ (สมอ) พิเภก ๒ ส่วน มะขามป้อม ๔ ส่วน เอาตรีผลาดังกล่าวมานี้ ประกอบเข้าด้วยน้ำท่า

ผลมะขามป้อม

อึ่งเอาสมอ ๖ บาท (สมอ)พิเภก ๓ บาท มะขามป้อม ๖ สลึง ตรีผลาดังกล่าวมานี้ ฟังรู้เถิดว่าอุดมวิเศษนัก

สมอ ๓ ส่วน (สมอ)พิเภก ๔ ส่วน มะขามป้อม ๕ ส่วน เป็นส่วนดังนี้ บางอาจารย์เรียกว่าตรีผลา บางอาจารย์เรียกว่าสมอทั้ง ๓

ขจัดมอนใหญ่ ขจัดมอนเล็กทั้งสอง ต้นทองกวาว ๑ อโนชา ๑ ทรัพยากรดั่งนี้เรียกว่ากำลังแข็ง มีคุณเลอียดให้บังเกิดกำลัง

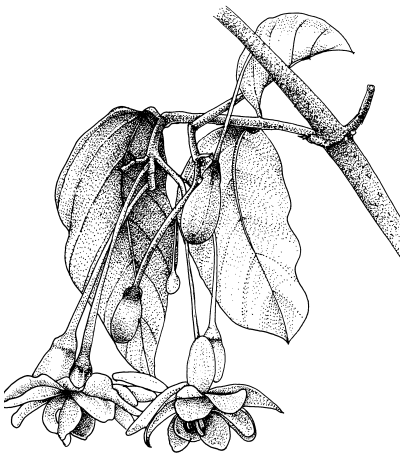
เปลือกอบเชย ๑ กระวาน ๑ ภิมเสนตัน ๑ ทรัพยากรทั้ง ๓ นี้เรียกตรีสุคนธ์

มะขาง ๑ เกสรบุณฑก ๑ ทั้งสองนี้ชื่อว่าทေးสุคนธ์ ยาทั้งสองหมูนี้นให้ปิดตะกำเริบจนแหลมกำเริบร้อน กระทำให้สว่างให้จำเริญรสอาหาร

พริกไทยนั้นมีรสสุขุมรสเผ็ด เป็นสัตรูกับเสมหะ มีคุณเบา

ตีปลีนั้นถ้าสดให้เสมหะกำเริบ มีรสหวาน, รสเย็น, มีรสสุขุม, รสหนัก, ถ้าแห้งคุณผิดกันกับสด กระทำให้แห้งมีรสเผ็ด แก้ลม, แก้หอบ, แก้เสมหะ, แก้ไอหาย กระทำให้อัม

ขิงนั้นถ้าสดให้จำเริญไฟธาตุ ให้จำเริญรสอาหาร กระทำให้แห้ง ให้ประชุมไฟธาตุ แก้หทัยโรค คือโรคอันผูกหัวใจ

ดอกโมกซ้อน

ถ้าแห้งมี รสหวาน, รสเบา, รสเลี่ยนด ให้เกิดรสอาหาร
ระงับวาตะเสมหะ มีคุณดังขิงสด (ขิงแห้ง, พริกไทย, ดีปลี)
ทั้ง ๓ ประการประชุมกันแล้วจึงชื่อว่าตรีกะฎก แก้กุณภาพให้หอม
แน่น มันทาคินี แก่หอบหืด แก่ไอ **สีปะโรค** ให้เท่าทุหาย

สะค้าน, ข่าพลู สองประการนี้มีคุณสมบัติเสมอกัน เจ็ดมูลเพลิง
มีคุณให้สุขุมให้ร้อนเสมอกันแก่กิมิโทษ แก่บาดแผล แก่บวมหาย

ยกพริกไทยออกเสีย ฟังรู้เถิดว่าเปนเบญจกุล แก่คูลุม
โรคแก่ป्लीทโรคท้องมาร แก่**อะนาหะโรค** แก่สลดโรคชะนะ
กระทำให้ สว่างออกสว่างใจยิ่งนัก ให้แพทย์ฟังพิจารณาให้วิเศษ
แล้วฟังประกอบให้เกิด ถ้าจะยกสิ่งใดสิ่งหนึ่งออกเสีย และเอา
อื่นประกอบเข้า ถ้ามีคุณสมบัติเสมอกันแล้วฟังให้ประกอบเกิด อนึ่งถ้า
สิ่งใดไม่ชอบกับโรค ให้ยกสิ่งนั้นออกเสียเกิด

บัดนี้จักกล่าวยาที่เป็นเอกเป็นประธาน แต่โกฐจุฬาลำภา
สิ่งเดียวนั้นเปนใหญ่ในโรคไข้จับ เสนียดนั้นเปนใหญ่ในรัตตะปิตตะ
โรค รักเทศกับโมกมันเปนใหญ่ในโรคหน้าโรคเปื่อย เข้าดอก
ขั้วเปนใหญ่ใน**ฉะทีโรค**ให้ราก โกฐกะดุกเปนใหญ่ในหิการโรค
ให้สีก ยอดไทรย้อยเปนใหญ่ในปัสสะโรคให้ระหายน้ำ มะเขือ
หนามเปนใหญ่ในกาสะโรคให้ไอ ชะฎามังษีเปนใหญ่ในสาสะโรค
ให้หอบ ดอกคำฝอยเปนใหญ่ในสุริยวัตตะโรคให้ปวดศีรษะเรียกว่า
ลมปักษี คนทีสอใหญ่เปนใหญ่ในมัทตะยะคือการมัวเมา สิริล
เปนใหญ่ในคะหะนิโรคตานทราย พลังกาสาเปนใหญ่ในกิมิโรค
แห้วหมูเปนใหญ่ในอดิสารโรคบิด โศกกระสุนเปนใหญ่ในมุตร
กฤจโรค ดีปลีเปนใหญ่ในป्लीทโรค ขมิ้นเปนใหญ่ใน
ประเมหะโรค แผ่นเหล็กเปนใหญ่ในโรคผอมเหลือง ตรีผลาเปน
ใหญ่ในจักษโรค นวะณะพิลียะเปนใหญ่ในกามิละโรค คือโรค
ผอมเหลือง รุระราเปนใหญ่ในสระโรค ยางรงเปนใหญ่ในมะโหทร
โรคท้องโร ครั่งเปนใหญ่ในภินนะสัณฐานที่แตก รงทองเปนใหญ่
ในวณะโรค มะรุมเปนใหญ่ในวิทราทโรค เจ็ดมูลเพลิงเปนใหญ่ใน
คูลุมโรค เครือโคกกะออมเปนใหญ่ในวุฒิโรคอันทะใหญ่ ผลกะเบียน
เปนใหญ่ในวณะโรค ราชพฤกษ์เปนใหญ่ใน**มุกุวิโรจนะลงอ่อน**

กุณภาพ โรคอ้วน

สีปะโรค โรคเท้าช้าง

อะนาหะโรค โรคสามัญ หรือโรคไม่

สำคัญ

ฉะทีโรค โรคที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง

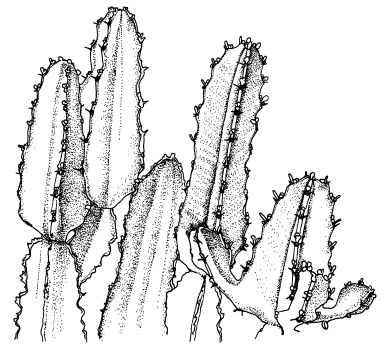
๖ คือ ธาตุ อุดู กาล อายุ

ประเทศ อาหาร

มุกุวิโรจนะลงอ่อน ถ่ายน้อย (มุกุ =

อ่อน, วิโรจนะ = การถ่าย)

สลัดไดเป็นใหญ่ในดิชณะวิระจะนะลงหนัก จึงจ้อเป็นใหญ่ในวิระจะนะลงสบาย ต้นทองกวาวแลขัฒมอนเป็นใหญ่ในนิ้วให้ขัดเบา ตรีกะฎกเป็นใหญ่ในสุลโรค ทองคำเป็นใหญ่ในโรคพิศ มังษะเป็นใหญ่ในไชยโรค ประเพ็ดเป็นใหญ่ในลมเลือด เทียนสัตบุษย์เป็นใหญ่ในโสกะโรคให้บวม สะเดาเป็นใหญ่ในะสุริยาโรคฝีดาษ กะเทียมเป็นใหญ่ในไช้จับให้หนาว รากอบเชยเป็นใหญ่ในวิลับปโรคฝีพุพอง ตะเคียน สีเสียดเป็นใหญ่ในกฏฐโรค เมล็ดในชมดเป็นใหญ่ในโรคมือต่างตีนต่าง มะขามป้อมเป็นใหญ่ในภุควิการให้เกิดวิปริตเพราะปิตาจ ให้เจริญอายุ ผักโหมหินเป็นใหญ่ในชราโรคให้แก่ อุทุตตะเป็นใหญ่ในรุจีคือให้เจริญรสอาหารว่าน้ำเป็นใหญ่ในกุมารโรค สร้อยหินเป็นใหญ่ในสรรพโรคทั้งปวง ยาตั้งกล่าวมานี้แต่ละสิ่งๆ เป็นยาอันประเสริฐอาจรักษาโรคนั้นๆ ได้ให้ประกอบตามวิธีแพทย์ประกอบไว้เถิด จะตัมกินก็ได้

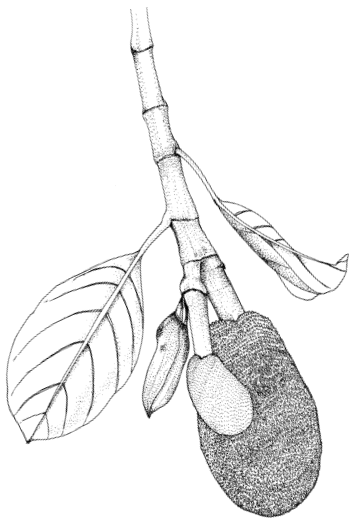
สลัดได

(กล่าวมาด้วยสรรพคุณตักิจฉาวิธีจับเพียงนี้)

ลำดับนี้จะกล่าวด้วยอันนะปานะวิธีตักิจฉาต่อไป โดยบาฬี เปนอาทิว่า (อันยปานาทรุเตนानัยทมวตชตโตภยตะ หินาหิน ปริจจิทท วิธิ ตัสส นิกยเต) แปลว่าธรรมดาสัตว์ทั้งหลายในโลกย์นี้ จะเลี้ยงชีวิตด้วยอาหารสิ่งอื่นนอกจากว่าเข้าน้ำนี้หามิได้

บัดนี้จะกล่าวในวิธีเข้าน้ำ แลเข้านั้นคือเข้ารัตสาลี ๑ มหาสาลี ๑ กาลมันทสาลี ๑ โลมันทสาลี ๑ กาลสาลี ๑ ไปตะกะปัณะสาลี ๑ กุมบันทะสาลี ๑ ปะทมสาลี ๑ ะระหะสาลี ๑ โทวะสาลี ๑ ทีฆะสาลี ๑ หัตถิสาลี ๑ มะยุระสาลี ๑ โกตัมพุรสาสิ ๑ ทั้งนี้เป็นคำลังกา เข้าสาลีทั้งปวงนี้เกิดในภูเขา มีรสอันหวานบังเกิดรสสนิท มีมนหินน้อย ระงับลม

เข้ารัตสาลีสิ่งเดียวนั้นแก้ตรีโทษได้ เปนยาอันอุดม จุลมะรุสาสิ ๑ สักขระสาสิ ๑ ปัณะทุกะสาสิ ๑ ปิยามังษะสาสิ ๑ ชิระกะสาสิ ๑ ขาระสาสิ ๑ มชฺฐะกาวิธิ อันว่าเข้างดกล่าวมานี้ บังเกิดในท้องนา กระทำให้อาหารทั้งปวงสุกมีรสหวาน ระงับ

ขุ่น

วาคะแลปิตตะหาย ให้เกิดเสมหะแลสัณณะวะ เข้าดังกล่าวนี้นี้เข้า
จำพวกใดมีผลใน ๖๐ วัน เข้าจำพวกนั้นอุดม

อันว่าเข้าใหม่ทั้งปวงชอบกับจักขุ ให้บังเกิดโทษทั้งปวง
มีเสมหะเปนอาทิ กระทำให้จำเริญกำลัง เข้ากับแก้ เข้าเตื่อย
เข้าละมาน เข้าฝ้างเล็ก เข้าทั้ง ๔ ประการนี้ กระทำให้แห่งระับ
ปิตตะเสมหะหาย

เข้ายะวะสาลี ให้ลมกำเริบบังเกิดมละมาก ระับปิตตะ
เสมหะหาย

เข้าโคธุมะสาลี ให้บังเกิดเสลดมีรสหนัก, รสเย็น,
รสหวาน, ระับลม

ถั่วเขียวมีรสฝาด, รสหวาน, รสเบา กระทำให้แห่ง
ระับปิตตะ ให้บังเกิดลม

ถั่วดำวานร ให้บังเกิดเสลด ระับปิตตะระับเสมหะ
บังเกิดลม แก้อหอบ, ไอแก้สออีก แก้อะสุกะวาคะ

งา มีรสฝาด, หวาน, ขม ให้เกิดกำลังกระทำให้อุ่น
กำเริบปิตตะ

สามัญผลชาติ กระทำให้ถอยกำลัง ไม่มีรสสนธิมีพิศเย็น

เมล็ดขุ่นมีรสหวาน, ฝาด, หนักบังเกิดปัญญา กระทำ
ให้แห่ง กำเริบลมระับซึ่งปิตตะ

เมล็ดขุ่นปามีรสฝาดรสหวานรสเบา กำเริบรัตตะปิตตะ
โรค ระับกิมิโทษ แลเสมหะโทษ

เมล็ดมะขาม บังเกิดมวกมีรสหนักรสเย็น กระทำให้ที่
ต่อที่หักติดกันได้

เนื้อปลาช่อนมีรสเบา ชอบกับธาตุทั้งปวงให้บังเกิดเสลด
บังเกิดเมทะ ระับวาคะมีรสบำรุงรสหวานรสอาหารให้สุก

ลมอะสุกะ ลมที่ทำให้หน้าตาไหล